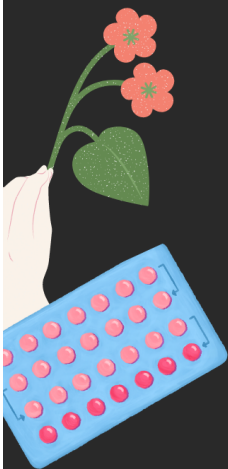

SEKSUALNA
EDUKACIJA U
SRBIJI:
ANALIZA I
PREPORUKE

Seksualna edukacija u Srbiji: Analiza i preporuke

Izdavač

Centar za društveni napredak
Novi Sad
2024.

Autorke

Lenka Aralica
Ivana Kovačević
Noel Mandarić
Laura Pejak
Katarina Tica

Uredništvo

Ivana Kovačević

Dizajn

Noel Mandarić

Izdanje ove publikacije je realizovano uz podršku Rekonstrukcije ženski fond. Stavovi izraženi u njoj su isključiva odgovornost autorki i ne predstavljaju zvaničan stav Rekonstrukcije ženski fond.

Sadržaj

Uvod.....	4
Zašto nam je potrebno seksualno obrazovanje?.....	7
Dobre i loše prakse i njihovi efekti.....	14
Srbija - dokle smo stigli	24
Iskustva drugih zemalja	36
Otpori i njihovo prevazilaženje:	
Kako se vodi(la) borba za seksualno obrazovanje.....	45
Iskustva i potrebe sa terena.....	56
Zaključna razmatranja.....	70
Bibliografija	72

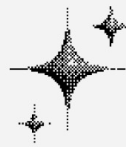
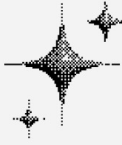
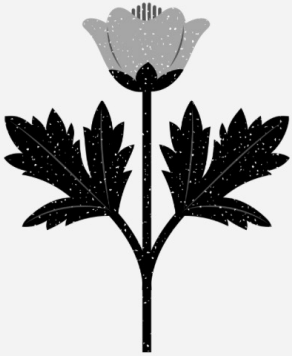
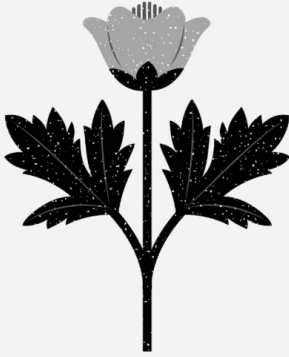
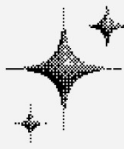
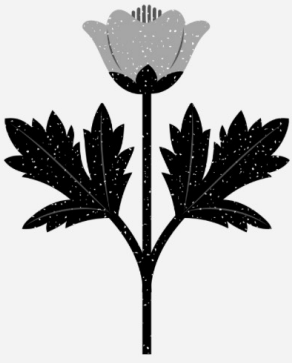
Uvod

Publikacija pred Vama predstavlja kratak osvrt na temu seksualnog obrazovanja. Njen glavni cilj jeste da na jednom mestu sakupe osnovna znanja vezana za ovu temu, koja će biti od koristi svakom_j ko_ja bi želeo_la da se bavi seksualnim obrazovanjem u domaćem kontekstu, naročito u smislu javnog zalaganja za isto. Učinilo nam se da su znanja na ovu temu poprilično raspršena, nailazile smo na istraživanja o reproduktivnom zdravlju, o obaveštenosti učenika, o efektima različitih modela, o iskustvima različitih zemalja, analize zakonskog i institucionalnog okvira, istorijat seksualnog obrazovanja, priručnike za rad, udžbenike i celokupne programe seksualnog obrazovanja. Na osnovu toga smo uvidele potrebu za jednim kritičkim pregledom dosadašnjih znanja koji će obuhvatiti različite aspekte ove tematike.

Zamislile smo da ovaj pregled može da opremi sve zainteresovane znanjima o potrebama na koje jedan program seksualnog obrazovanja može da odgovori, o tome kako izgledaju konkretni programi seksualnog obrazovanja i kakva je njihova efikasnost. Da prikaže šta je već urađeno u našoj zemlji na ovu temu, to jest kako su izgledali pokušaji uvođenja seksualne edukacije. Takođe smo želele da prikažemo iskustva drugih zemalja koja se tiču procesa zagovaranja seksualnog obrazovanja, kao primer toga šta treba očekivati u takvom procesu, ali i istorijski prikaz sličnih težnji, kao i strategije najvećih protivnika_ca seksualnog obrazovanja. Sažeto rečeno zamislile smo ovaj pregled kao osnovno oruđe koje može zatrebati svakome ko želi da uđe u političku borbu oko ovog pitanja. Sa druge strane, radovalo bi nas kada bi objavljivanje i predstavljanje ove publikacije uspelo da postane povod za stvaranje jedne čvršće povezane koalicije organizacija koje se bave različitim aspektima ove tematike, te da bi dalji rad u takvim okolnostima mogao da dovede temu seksualnog obrazovanja u žižu javnosti.

U toku rada na ovoj publikaciji stupile smo u kontakt sa organizacijama koje se na direktan ili indirektan način bave ovom temom, pa ćete u ovom radu naići i na poglavlje o njihovim preporukama i iskustvima kada se govori o problematici vezanoj za seksualno obrazovanje. Mi kao CZDN ovim radom želimo takođe i da ukažemo na to da se stavljammo na raspolaganje svim saborcima_kinjama u ovoj borbi.

Na kraju treba reći nešto o samom seksualnom obrazovanju. Pored toga što se čini da sam naziv, koji je široko rasprostranjen, ne odgovara suštini ovakve težnje, želimo da ukažemo na to da za nas jedan projekat seksualnog obrazovanja jeste i trebalo bi da bude u suštini feministički projekat, a pošto su feminističke težnje zapravo opštije, težnje jednakosti, onda je je ovo priča o koraćanju ka jednakosti. Većina problema koje verujemo da seksualno obrazovanje treba da reši jesu produkt patrijarhalnog sistema, i zato je ovo feminističko pitanje. Ne gajimo zablude da će takav jedan projekat biti magičan štapić koji će izmeniti vekovne nepravde. Školski sistem često nije uspešan ni u prenošenju vladajućih uverenja, a kamoli onih koja su u većoj ili manjoj meri antisistemske. Ipak, od nekud se mora početi, paralelno sa svim drugim borbama za društvo koje će stvarati brižne pojedinke_ ce, koji nisu bačene_ i u vrtlog tlačiteljskih praksi, za koje drugi ljudi nikada ne predstavljaju sredstvo, već uvek cilj, mora se odigravati i ova borba za pristup edukaciji o partnerskim i seksualnim odnosima u kojima vladaju odnosi međusobnog poštovanja, razumevanja i brige. To vodi pre svega bezbednom okruženju, ali i okruženju koje postavlja najbolje uslove za sreću. Neko bi mogao pomisliti da su mnoge generacije već izgubljene, da neke pojedince nikada nećemo promeniti, ali ipak ne treba zaboraviti mnoštvo onih kojima je potrebno samo malo podsticaja i usmeravanja da bi umeli da štite druge i sebe, niti podceniti snagu življene potrebe ljudi da se osećaju bezbedno i kompetentno u oblastima intimnosti. Svet već dugo, istina vijugavom putanjom, ide u pravcu osvajanja sve veće jednakosti među ljudima; ono što je još sigurnije je da je on uvek u pokretu, uvek u promeni, a na nama je da pokušamo da usmeravamo tu promenu. Zato prvo moramo da analiziramo, i učimo na prethodnim iskustvima. Pa, počnimo!

Zašto nam je potrebno seksualno obrazovanje?

“Zašto nam je potrebno seksualno obrazovanje” je osnovno pitanje koje se nameće sa svih zainteresovanih strana kada se pomene ova tema. Odgovor na ovo pitanje razotkriva za kakvo se seksualno obrazovanje određena grupa zalaže, to jest šta prepoznaje kao društvene probleme, na koje bi program seksualnog obrazovanja trebalo da utiče. U narednom poglavlju videćemo da odgovori na ovo pitanje nisu uvek isti, nekad su čak vrlo suprotstavljeni. Mi ćemo ovde izneti odabir gorućih problema čije razrešenje bi za nas trebalo da bude centralni fokus jednog programa seksualnog obrazovanja. Takođe smo se trudile da ovaj pregled bude bogat podacima empirijskih istraživanja, ali i kontekstualizacije tih istih podataka kako bi svi_e oni_e koji_e bi želeli_e da se zalažu za jedan program koji bi se uhvatio u koštac sa ovom grupom problema, mogli_e da imaju obrazloženja potrebe da društvo obrazuje mlade ljude o pitanjima međuljudskih i partnerskih odnosa. Započecemo od onih problema blisko vezanih za reproduktivno zdravlje, a onda i onih koji su očigledniji produkt odnosa dominacije i nejednakosti koji na skoro nevidljiv način oblikuju naša svakodnevna iskustva.

Rizično seksualno ponašanje može da se definiše kao „ponašanje koje povećava izloženost neposrednim i često dugoročnim negativnim posledicama osoba koje su uključene u seksualne aktivnosti, odnosno podrazumeva verovatnost negativnog ishoda seksualnog kontakta“ (Hutner i Nagy, 2019: 144). Najčešće se pod rizicima misli na neželjene trudnoće, rizik od polno prenosivih bolesti, kao i rizik od seksualnog nasilja. U Priručniku za mlade koji se koristio u projektu za seksualno obrazovanje u školama u Vojvodini u rizično seksualno ponašanje se svrstava: pristanje na neželjen ili nebezbedan seks, česta promena seksualnih partnera, kao i istovremeno postojanje više seksualnih partnera, neupućenost i nekorišćenje kontraceptivnih metoda u slučaju nemanja stalnog partnera sa kojim je trudnoća planirana, stupanje u seksualne odnose pod uticajem psihoaktivnih supstanci, neodlaženje na testiranje za polno prenosive bolesti, većinsko korišćenje tradicionalnih oblika kontracepcije, korišćenje abortusa i tablete za „jutro posle“ kao načina kontrole neželjene trudnoće, neodlazak na redovne kontrole kod ginekologa i urologa, nepravilna intimna higijena, stupanje u seksualne odnose pre 15. godine, trudnoća i

porođaj pre 18. godine, kao i da je razlika između porodačaja manja od dve godine.

Rizik od neželjene trudnoće - Istraživanja pokazuju da Srbija prednjači u Evropi po broju abortusa kod maloletnica. Najveći problem u praćenju se pokazuje u tome što ne postoji nacionalni godišnji izveštaj reproduktivnog zdravlja mladih koji bi omogućio redovno praćenje. Istraživanje koje je sproveo Zavod za statistiku u saradnji sa Institutom za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ i Ministarstvom za zdravlje zabeležilo je 0,9% namernog prekida trudnoće kod devojaka uzrasta od 15 – 19 godina. Međutim, javlja se problem sa verodostojnošću izveštaja s obzirom da se veliki broj abortusa u privatnim zdravstvenim ustanovama ne registruje, iako je zakonski obavezujuće, uglavnom jer ne ispunjavaju potrebne uslove za dobijanje licence za obavljanje abortusa. Takođe se javlja problem i u tome što lekari_ke, odnosno medicinske sestre ne popunjavaju redovno formular za registraciju fetalne smrti, navodeći razlog da ne vide smisao i značaj u tom činu. Kompleksnost ovog problema se dalje tumači u postojanju **abortusne kulture**. Od 1935. godine se beleži postojanje velikog broja namernih prekida trudnoće u našoj sredini. Postoji procena da je u Jugoslaviji bilo obavljano oko 300.000 abortusa godišnje. Ne postoje precizni podaci za samu Srbiju, ali stoji procena da su pre Drugog svetskog rata i legalni i ilegalni abortusi masovno bili rađeni u Srbiji. Sa postepenom liberalizacijom zakonskog okvira abortusa broj legalnih abortusa je rastao tako da je 1989. godine zabeleženo 193.755 legalnih abortusa. Međutim, postojanje ili nepostojanje abortusne kulture se ne ogleda samo u dokumentovanoj statistici zabeleženih slučajeva. Ono se dalje ogleda u neposjedovanju adekvatnog znanja o modernoj kontracepciji među građanima_kama, a i među zdravstvenim stručnjacima, duboko internalizovanom prihvatanju tradicionalnog modela kontrole rađanja kao i psihološkom otporu prema modernim oblicima kontracepcije. “Među ženama koje su preventirale začeće, njih gotovo dve trećine (64,6%) koristilo je tradicionalni metod pre svega prekinuti snošaj ili metod plodnih dana” (Rašević prema Mladenović, 2020: 45).

Rizik od polno prenosivih bolesti – Podaci Svetske zdravstvene organizacije navode da većinski deo od ukupne svetske populacije zaražene polno prenosivim bolestima (70%) čine mladi do 24 godine. Dodatan zabrinjavajući podatak je i da je polovina populacije koja je zaražena

HIV-om takođe uzrasta do 24 godine. U Srbiji, iako nema pouzdanih podataka jer se sistematski ne sakupljaju, trećina seksualno aktivnih žena preko 19 godina je imala genitalne infekcije prouzrokovane hlamidijom, što govori o rasprostranjenosti polno prenosivih infekcija.

Veću šansu za inficiranjem polno prenosivim bolestima imaju osobe koje praktikuju rizičnije ponašanje, ranije stupanje u seksualne odnose, imanje više partnera. Ovde želimo da napomenemo da česta promena partnera ili imanje više istovremenih seksualnih partnera_ki predstavlja legitiman izbor životnog stila pojedinca_ke; ipak, postoji slaganje oko toga da se ova ponašanja javljaju kao prediktori infekcija, što upućuje na to da se ove prakse odigravaju na nesiguran način. Problem je što su na našem podneblju dominantni tradicionalni modeli kontracepcije (računanje plodnih dana i coitus interruptus) u odnosu na moderne (kondomi, pilule, spirale, injekcije, implantati, dijafragme i lokalnih hemijskih sredstava, sterilizaciju žene/muškarca).

Istraživanje koje je sprovedla Sekulić je pokazalo da ne postoji značajna povezanost između izbora kontraceptivnog metoda i znanja i mogućnosti nabavljanja kontracepcije, što dalje ukazuje da je problem mnogo dublji i da povlači sa sobom vrednosne obrasce. Isti rad ukazuje na povezanost niske kontraceptivne kulture sa visokim nivoom patrijarhalnosti. U nekim istraživanjima se ističe objašnjenje za korišćenje prekinutog odnosa kao kontraceptivne metode gde se on tumači kao pokazatelj intime i poverenja, naspram prezervativa koji se vidi kao “pružno” i neintimno sredstvo, dok u nekim drugim ispitanice ističu da žele da izbegnu sukob sa partnerom ili odlazak kod lekara_ke. Ilustraciju ovih stavova možemo videti u iskazima žena iz kvalitativnog istraživanja o seksualnom i reproduktivnom ponašanju u narativima žena: “Meni su kontraceptivna sredstva nekako... imam odbojnost prema njima, još uvek... Još uvek imam i ja sam sklona generalno da potenciram sve ono što je prirodno u životu, da na tome insistiram. Meni je najprirodnije da to bude muškarčeva odluka da prekine odnos pre nego što dođe do izlivanja sperme” (Sekulić, 2015:75). Ili “Manje ih je takvih, i uglavnom ne žive u Srbiji, ti koji paze i vode računa o kontracepciji, da ne moraš nikakav pritisak na njih da vršiš. (...) Uglavnom, ja sam shvatila da ja moram da preuzmem potpunu kontrolu nad kontracepcijom jer što je sigurno sigurno je, ali ovde je teško dogovoriti se sa muškarcima, mnogo je patrijarhalna sredi-

na, oni su bahati, neće da koriste kondom ili ne paze dovoljno” (Sekulić, 2015:75). Dakle, iako obaveštenost ima uticaja, vidimo da je važno da jedan program seksualnog obrazovanja može da se izbori sa emotivnim predrasudama prisutnih među stanovništvom, ali i da osposobi žene da brigu o svom telu ne prepuštaju drugima.

Čini se da slabo korišćenje kontracepcije, pa samim tim i njegove posledice u vidu neželjenih trudnoća i polno prenosivih bolesti svoje uzroke ima u kulturološkim obrascima i neposedovanju veština dobre komunikacije u odnosima. Ipak, jedan program seksualnog obrazovanja ne bi trebalo da preplaši mlade opasnostima intimnih odnosa, tako što će samo govoriti o njegovim potencijalno negativnim posledicama. Potrebno je da on osnaži među mladima uverenje da seksualni odnos treba da predstavlja obostrano zadovoljstvo, kao i da ih opskrbi znanjima koja će im omogućiti da on za njih to i realno predstavlja.

Da za tim ima potrebe govore empirijski podaci o stavovima muškaraca i žena o seksu, kao i podaci o ženskom seksualnom zadovoljstvu. U Srbiji se, na primer, sa stavom “Za muškarce je seks važniji nego za žene” slaže 52% muškaraca, a 44% žena iz uzorka istraživanja o svakodnevnici muškaraca i žena - Rodni barometar. Takođe Lori Minc u svojoj knjizi Klitopismenjavanje ističe podatke o tome da seksualni odnos za žene često nije iskustvo užitka jednako kao što je on to za muškarce. Tačnije, iznosi podatke raznih istraživanja gde 67% žena, nasuprot 91% muškaraca izjavljuje da je u poslednjem seksualnom odnosu doživelo orgazam. Isto tako 57% žena izjavljuje da u većini slučajeva dožive orgazam sa svojim partnerom, dok to izjavljuje 95% muškaraca. Kada se radi o neobaveznom seksu, samo 4% žena doživi orgazam pri prvom takvom susretu, naspram 55% muškaraca. Ovaj **raskorak u užitku** autorica objašnjava zabludama o tome da žene većinski doživljavaju orgazam vaginalnom stimulacijom, ali i brojnim kulturološkim pritiscima koje je društvo nametnulo ženama u pogledu nereálnih očekivanja od sopstvenog izgleda, kao i u pogledu stida oko učestvovanja u seksualnim odnosima. Žene masovno mrze delove svog tela, mnoge žene pronalaze se u izjavama “Ideja seksa bez ičega što mi pokriva telo izaziva mi nervozu” ili “Najgori deo seksa je to što ste goli pred nekim.” Seksualno obrazovanje mora naći način da podrži žene i muškarce da prihvataju sopstveno telo i da misle o seksualnosti kao pozitivnom, nepretećem iskustvu.

O reproduktivnom zdravlju se uopšte još uvek teško komunicira. Za skoro polovinu žena iz uzorka iz pomenog kvalitativnog istraživanja iskustvo prve menstruacije bilo je traumatično.

„Kad sam dobila prvi put dođem ja kući i kažem „Mama nemoj da kažeš tati, mene je to sramota.“ „A što?“, ‘Nemoj molim te da mi kažeš da sam dobila! On je muškarac, on je tata, što on to mora da zna, da sam ja dobila’. „Mene je bilo sramota, stidela sam se da to zna tata. Što bi znao tata?! Mama je žensko pa mami mogu da kažem. Tako sam razmišljala. (...)”. „Pa ja sam bila nešto jako tužna, sećam se da sam puno, puno plakala. Bilo mi je jako krivo, imala sam utisak da se to nikome drugom nije dogodilo, nego samo meni i osećala sam se kao: ‘Bože, sad to neko treba da zna, neću o tome pričati, radiću fizičko redovno. Ne pada mi napamet da to bilo ko zna, dok ja ne saznam da su sve devojčice u razredu već dobile menstruaciju’” (Sekulić, 2015: 66-67).

Mladima je dakle potrebna podrška u prihvatanju sopstvenog tela i razumevanju sopstvenih potreba kao i veština komunikacije o njima koja će biti obeležena odnosima jednakosti među partnerima. Na putu jednakosti stoji još jedna najrazornija posledica kulturnog sistema koji nazivamo patrijarhalnim, a to je nasilje. Seksulano obrazovanje mora osposobiti mlade da odbace nasilne i degradirajuće prakse i da umeju da ih prepoznaju.

Rizik od seksualnog nasilja – Svetska zdravstvena organizacija definiše seksualno nasilje kao „...bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na prethodni odnos sa žrtvom ili situacijom u kojoj se nalaze“ (Tomašević, 2022; 13). U seksualno nasilje se obuhvata veliki opseg ponašanja koji uključuju silovanje u braku ili zabavljanju; silovanje od strane stranaca ili poznanika; neželjeni seksualni napadi ili seksualno uznemiravanje (u školi, na poslu itd.); sistematsko silovanje, seksualno ropstvo i drugi oblici nasilja, koji su posebno česti u oružanim sukobima (npr. prisilna impregnacija); seksualno zlostavljanje osoba sa mentalnim ili fizičkim invaliditetom; silovanje i seksualno zlostavljanje dece; i „uobičajeni“ oblici seksualnog nasilja, kao što su prisilni brak ili kohabitacija i nasledstvo supruge. Ne postoji puno statističkih podataka na temu seksualnog nasilja među adolescentima_kinjama u Srbiji, međutim, ta koja postoje su već izuzetno zabrinjavajuća. Oko 10% mladića i devojaka je doživelo seksualno nasilje u vezi u obliku

prisile na seksualni odnos, neželjene dodire i milovanja. U slučaju da pojedinac_ka učestvuje u seksualnom odnosu koji ne želi, bez obzira na razloge za učestvovanje može da se svrsta u široku definiciju seksualnog nasilja. U istraživanju se pokazalo da bi 10% mladića i devojaka pristalo da urade nešto što i ne žele samo da bi ostali uz partnera_ku (Trbojević, 2016: 88).

Nasilje prema ženama je veoma rasprostranjena pojava. Na sajtu Autonomnog ženskog centra¹ nailazimo na podatke iz istraživanja Organizacije za bezbednost i saradnju, koje je rađeno 2018. godine, na reprezentativnom uzorku žena starosne dobi od 18 do 74 godine, koje žive u Srbiji. Dve od pet ispitanih žena su navele da su doživele seksualno uznemiravanje u nekom trenutku od svoje 15. godine pa nadalje, a 18% je navelo da je doživelo takvo iskustvo u poslednjih 12 meseci. Od ukupno ispitanih žena 22% je izjavilo da su iskusile fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera nakon svoje 15. godine, a 18% koje su nekad bile u partnerskoj zajednici otkrile su da su doživele jedan ili više oblika takvog nasilja od strane bivšeg partnera. Psihičko nasilje je najčešći oblik nasilja u partnerskim odnosima.

Rodno zasnovano nasilje je samo najekstremija manifestacija rodne nejednakosti, problem nastaje u rodnim očekivanjima od žena i muškaraca koja ishode u tome da žene uvek izvlače deblji kraj, to jest da muškarci dominiraju nad ženama, te da se sve žensko prećutno shvata manje vrednim. Nema sumnje da je seksualno obrazovanje potrebno da bi se uhvatilo u koštac sa rodnim ulogama, ono mora biti odlučno i nedvosmisleno na putu jednakosti među polovima i dekonstrukciji striktnih rodnihiotomija. Bez feminističkog pristupa, seksualno obrazovanje teško da može da postigne čak i bazične ciljeve poboljšanja brige o reproduktivnom zdravlju, verujemo da su i gorenavedeni podaci to pokazali. Zato, ono što uglavnom nazivamo seksualnim obrazovanjem, jer je tako ustaljeno, nije suštinska odrednica ovakvog jednog nastojanja. Zapravo se radi o učenju o sopstvenom dostojanstvu i poštovanju tuđeg, o uspostavljanju odnosa brige i poštovanja među ljudima koji su, kako se to već više od dva veka deklarativno govori, rođeni jednaki. Ovo nastojanje, koje nazivamo seksualnim obrazovanjem, za nas je delić puta koji zahtev za jednakošću krči kroz vekove, pokušavajući da se obistini kao življena stvarnost svih ljudi.

¹ Više podataka o nasilju nad ženama na sajtu AŽC-a: <https://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama/nasilje-nad-zenama/2071-rasprostranjenost-nasilja-prema-zenama-u-srbiji>

Dobre i loše prakse i njihovi efekti

Razne omladinske politike su usmerene ka smanjivanju rodnih nejednakosti u obrazovnom sistemu, a programi edukacije o seksualnosti imaju najveći potencijal da utiču na razvijanje rodne ravnopravnosti i podržavanje zdravih seksualnih praksi među adolescentima.

Postoji više modela koja se koriste radi unapređenja seksualnog zdravlja. **Model apstinencije pre braka (abstinence only approach)** spada u veoma represivan model i on je karakterističan za područja koja usled kulturoloških i verskih razloga ne dopuštaju uglavnom sve oblike seksualnih aktivnosti. Zbog toga ovi modeli ističu značaj samokontrole i uzdržavanja i ne sadrže informacije o odgovornom seksualnom ponašanju. U drugi tip modela spadaju **konvencionalni programi (risk prevention approach)** koji su usmereni na zaštiti od polno prenosivih bolesti i neželjenoj trudnoći. Ovaj tip programa ima veoma ograničen pristup prema seksualnosti, naglašavajući samo rizike. Treći model čine programi koji imaju **holistički pristup** seksualnom obrazovanju i među njima se izdvaja **model sveobuhvatnog obrazovanja o seksualnosti (comprehensive sexuality education – CSE)** (Tomašević, 2022; 15). Njega Ujedinjene nacije definišu kao „proces podučavanja i učenja o kognitivnim, emocionalnim, fizičkim i društvenim aspektima seksualnosti, sa ciljem da opremi decu i mlade znanjem, veštinama, stavovima i vrednostima koje će ih osnažiti da: ostvare svoje zdravlje, dobrobit i dostojanstvo; da razvijaju poštovanje u društvenim i seksualnim odnosima; da razmotre kako njihovi izbori utiču na sopstvenu dobrobit i dobrobit drugih i da razumeju i obezbede zaštitu svojih prava tokom celog života” (United Nations, 2018: 16).

Međunarodne tehničke smernice za obrazovanje o seksualnosti Ujedinjenih nacija² služe različitim akterima kao što su škole, obrazovni i zdravstveni stručnjaci, kao i politički funkcioneri za pomoć pri osmišljavanju, implementaciji i praćenju kurikuluma kao i nevladinim organizacija, omladinskim radnicima_ama, i generalno mladima kao dokument koji služi kao sredstvo za zagovaranje ili pozivanje na odgovornost. Proces je zamišljen tako da može da se izvodi u školskom okruženju, ali i u

² United Nations [Internet]. *International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-Informed Approach*. 2018.

neformalnom. U školi može da funkcioniše kao zaseban predmet ili kao integrisan u ostale predmete.

Sveobuhvatno obrazovanje o seksualnosti karakteriše više odlika. Ono što je od primarnog značaja je da je baziran na **naučno utemeljenim podacima**. On je **uzrasno i razvojno prilagođen**. Time se podrazumeva da je u pitanju obrazovni proces koji se nadovezuje na prethodno naučeno i aktuelne razvojne teme su prilagođene razvojnom uzrastu dece. CSE je baziran na **kurikulumu** koji omogućava jasnu strukturu ciljeva nastave, razvoja ciljeva učenja i koncepata. Komprehenzivnost pristupa se zasniva na tome da je on sveobuhvatan, odnosno uključuje sve teme koje se tiču reproduktivnog i seksualnog zdravlja. **Baziran na pristupu ljudskih prava** dece, mladih kao i ljudi u celini koji se zasniva na pravu na zdravlje, obrazovanje, ravnopravnost informacija, kao i pravo da se ne bude diskriminisan. CSE je **baziran na rodnoj ravnopravnosti** i prepoznaje načine na koje rodne norme utiču na zdravlje i dobrobit mladih i razvija svest o pluralnosti rodova i podržava međusobnu toleranciju i razumevanje. U različitim društvima će se pokazati da je potreba za obrađivanjem nekih tema veća nego u nekim drugim društvima, a CSE odgovara na tu potrebu tako što je prilagodljiv za različite **društvene kontekste**, što omogućava njegovu **kulturološku relevantnost**. On je **transformativan** u smislu da razvija kritičko mišljenje mladih, njihovo samopouzdanje, veštine, poštovanje ljudskih prava kao i preuzimanje odgovornosti za svoje postupke.

Praktična primena CSE se ogleda u tome što CSE **razvija životne veštine koje su neophodne za zdrav životni stil**. Pod time se podrazumeva da mladi razvijaju sposobnosti da **reflektuju** nad svojim odlukama i ponašanjem, kao i da donose **informisane odluke** i da **komuniciraju na asertivan i efektivan način**, što omogućava zdrave i kvalitetnije odnose sa prijateljima, porodicom, romantičnim i seksualnim partnerima.

Ono što posebno izdvaja CSE od ostalih programa seksualnog obrazovanja je što u svom konceptualnom okviru sadrži termin seksualnosti. Implementacija pojma seksualnosti upućuje na pozitivan stav o seksualnosti, koji se bazira na tome da je seksualnost neodvojivi deo bivanja ljudskim bićem i samim tim neodvojiva od ljudskih prava. Važno je naglasiti da se u CSE polazi od toga da su ljudi rođeni kao seksualna bića što podrazumeva da seksualni razvoj počinje od začeca i da se on

razlikuje od bivanja seksualno aktivnim (Tomašević, 2022: 16; Rutgers, 2018: 3-4).

Program je predviđen za različite uzrasne grupe od 5-8, 9-12, 12- 15, 15-18+ godina, gde 18+ upućuje da su te teme zahvalne i za starije uzraste i da mogu da se implementiraju i u tercijarne institucije. U CSE postoji 8 oblasti koje se uporedo uče i one su

1. odnosi,
2. vrednosti, prava, kultura i seksualnost,
3. razumevanje roda,
4. nasilje i bezbednost,
5. veštine za zdravlje i blagostanje,
6. ljudsko telo i razvoj,
7. seksualnost i seksualno ponašanje i
8. seksualno i reproduktivno zdravlje.

Sve ove teme su dalje podeljene u dve do tri podteme. Tako je na primer tema “nasilje” podeljena na 1.1 nasilje, 1.2. saglasnost (konsent), privatnost i telesni integritet, 1.3. bezbedno korišćenje informativnih i komunikacionih tehnologija. Svaka celina ima za cilj usvajanje znanja (informativni karakter), stavova (pomaže da razumeju sebe, seksualnost i svet) i veština (konkretne veštine komunikacije, odbijanja, slušanja, kritičkog mišljenja, empatije itd.).

Kako bismo jasnije prikazali strukturu kurikuluma daćemo primer smernica za zaštitu od nasilja (za detaljan prikaz pogledati zvaničan dokument Ujedinjenih nacija³). Za uzrast od 5-8 godina jedan od 3 cilja (drugi se odnosi na važnost prepoznavanja nasilja prema detetu i razumevanja da je to loše, a treći se odnosi na važnost razumevanja da je nasilje između partnera ili romantičnih partnera loše) je sposobnost da se **prepozna zlostavljanje i nasilje i da se razume da su ti oblici ponašanja loši**. To se ostvaruje putem definisanja zadirivanja, zlostavljanja i nasilja (znanje), zatim razumevanje da su zlostavljanje i nasilje pogrešni i nikad nije kriva žrtva, čak i kad je slučaj da se nasilje dešava od strane člana porodice ili nekog drugog odraslog (stav), a treća se odnosi na bezbedne vidove reakcija koje mogu da pruže svojim vršnjacima u slučaju nasilja ili zlostavljanja (veština).

³ United Nations [Internet]. *International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-Informed Approach*. 2018.

Za uzrast od 9 do 12 godina jedan od ciljeva (drugi cilj se odnosi na to da je nasilje u intimnim odnosima loše i da je bitno tražiti podršku u slučaju da mu svedoče) se odnosi na to da učenici **nauče da su seksualno nasilje, seksualno uznemiravanje i zlostavljanje (uključujući i sajber zlostavljanje) štetni i da je neophodno da se traži podrška u slučaju da ih pojedinac iskusi**. Učenici treba da nauče da opišu primere seksualnog nasilja, opišu primere seksualnog zlostavljanja (uključujući silovanje, incest i onlajn seksualna eksploatacija), seksualno uznemiravanje i zlostavljanje (uključujući zlostavljanje putem interneta) (znanje), zatim da prepoznaju da je seksualno zlostavljanje dece protivzakonito i da postoje vlasti i službe koje mogu pomoći onima koji su to iskusili (znanje); prepoznaju važnost traženja podrške u slučaju doživljavanja seksualnog nasilja, seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja (stav); demonstriraju efikasne načine za reagovanje kada poznaju nekoga ko je zlostavljan, seksualno zlostavljan ili uznemiravan (veština); demonstriraju načine da traže pomoć za sebe ili nekog koga poznaju u slučaju seksualnog zlostavljanja, nasilja ili uznemiravanja (veština).

Za uzrast od 12 do 15 godina cilj se odnosi na to da **seksualno zlostavljanje, seksualno nasilje i intimno partnersko nasilje i zlostavljanje predstavljaju kršenje ljudskih prava**. Učenici treba da nauče da uporede i razlikuju zlostavljanje, psihičko nasilje, fizičko nasilje, seksualno zlostavljanje, seksualni napad i intimno partnersko nasilje (znanje); prepoznaju da u slučaju seksualnog zlostavljanje, seksualnog napada, intimnog partnerskog nasilja i zlostavljanja od strane odraslih, mladih ljudi kao i ljudi na pozicijama moći nikada nisu krive žrtve i da te situacije uvek predstavljaju kršenje ljudskih prava (stav); demonstriraju kako prijaviti seksualno zlostavljanje, seksualni napad, intimno partnersko nasilje i maltretiranje (veština); demonstriraju načine pristupa odraslim osobama od poverenja i službama i organizacijama koje pružaju podršku prebrotiteljicama i prevenciju od seksualnog zlostavljanja, seksualnog napada i seksualnog nasilja od strane intimnog partnera (veština).

Za uzrast od 15 do 18+ godina cilj je da se nauči da svi imaju **odgovornost da se zalažu za zdravlje i dobrobit ljudi oslobođenih od nasilja**. Učenici će naučiti da analiziraju uspešne primere nastojanja da se smanje različiti oblici nasilja uključujući fizičko, psihološko i seksualno (znanje); cene važnost pričanja o borbi protiv nasilja i kršenja ljudskih

prava na svim prostorima uključujući u školi, kod kuće, na mreži i unutar zajednica (stav); zagovaraju bezbedno okruženje koje ohrabruje dostojanstven i tolerantan odnos prema svima (veština).

Na osnovu dva istraživanja koje je naručio UNESCO 2008. i 2016. godine, zasnovanih na analizi 87, odnosno 99, studija sprovedenih širom sveta, mogu se izvući određeni zaključci o efektivnosti CSE pristupa. Glavni zaključci su da **CSE dovodi do promene ponašanja** u ciljevima odlaganja stupanja u seksualni odnos, smanjene učestalosti seksualnih odnosa, smanjenog broja seksualnih partnera, smanjenog rizičnog ponašanja, povećane upotrebe kondoma i povećane upotrebe kontraceptivnih sredstava. Takođe se primećuje **povećano znanje** po pitanju različitih aspekata seksualnosti, ponašanja, kao i rizika od zaražavanja HIV-om i drugim seksualno prenosivim bolestima i rizicima od mladalačke trudnoće. Mada je fokus analiziranih studija mahom bio na zdravstvene rezultate CSE, istraživanje iz 2016. takođe napominje da je u drugim studijama potencijalno primećen pomak i u smanjenju nasilja u partnerskim odnosima, povećanju rodno-ravnopravnih normi, samoeфикаsnosti i samopouzdanja, kao i izgradnji snažnijih i zdravijih odnosa. Napominje se i da bi bilo korisno istražiti uticaj rodne neravnopravnosti, nasilja i odnosa moći na efektivno praktikovanje naučenog znanja o seksualnim rizicima. U datim istraživanjima se takođe pokazalo da je **seksualno obrazovanje najefektivnije kada je povezano sa drugim, vannastavnim programima u zajednici**, poput distribucije kondoma ili sprovođenja treninga za zdravstvene radnice_ke da sprovode usluge prilagođene mladima. Ova poslednja komponenta se pokazala kao posebno važna, pogotovo kada je u pitanju dopiranje do mladih koji su marginalizovani, pre svega onih koji nisu u formalnom obrazovnom sistemu. U zaključcima se ističe da su malobrojne informacije o uticaju CSE na određene marginalizovane grupe poput LGBT+ mladih, mladih sa fizičkim i/ili kognitivnim invaliditetima, kao i mladih koji žive sa HIV-om, te da je ovo, zajedno sa uticajem rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije, jedan od elemenata koje je potrebno podobnije istražiti. (United Nations, 2018: 28-31).

Abstinence only seksualno obrazovanje

Abstinence only je tip programa seksualnog obrazovanja koji podrazumeva promociju apstinencije, odnosno nemanje odnosa do braka. Pri-

stalice ovog pristupa smatraju da je apstinencija jedini način izbegavanja seksualno prenosivih bolesti i neželjenih trudnoća, te je on zato okarakterisan i kao *risk elimination*, jer se veruje da potpuno otklanja ove rizike. Ipak, brojna istraživanja pokazuju neefektivnost ovog programa i generalno slabe rezultate u odnosu na njegovu alternativu. Tačnije, apstinencijalno seksualno obrazovanje ni na koji način **ne utiče** na odlaganje seksualnih odnosa, korišćenje zaštite ili smanjenje učestalosti tinejdžerskih trudnoća ili seksualno prenosivih bolesti. Dakle, ovi programi ne uspevaju da ispune ono što im je glavna funkcija, a to je apstinencija, s obzirom na to da će značajan broj mladih ipak stupiti u odnose pre braka.

Takođe, **učenicima se uskraćuju naučno potkrepljene**, tačne i relevantne **informacije** o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, kontracepciji i zaštiti te se oni **dovode u veći rizik** od polno prenosivih bolesti i maloletničkih trudnoća. Primetan je i trend slabljenja informisanosti mladih o kontraceptivnim metodama. Naime, između 1995. i 2011-2013, procenat mladih u SAD koji je u formalnom obrazovanju informisan o kontracepciji drastično je opao (sa 81% na 55% za muškarce i sa 87% na 60% za žene) (Duberstein Lindberg, Maddow-Zimet, Boonstra, 2015:622). Osim toga, nema naznaka da su ovi programi efikasni u prevenciji HIV-a, niti da imaju značajan uticaj na korišćenje zaštite, frekventnost odnosa, broj partnera i seksualno ponašanje uopšte (Underhill, Operario, Montgomery, 2009:34). Sami apstinencijalni programi se mogu razlikovati između sebe, s obzirom da ne promovišu svi isključivo apstinenciju, već neki govore i o efektivnosti kondoma i kontracepcije, mada bez ohrabrivanja da se oni koriste (Kirby, 2007:151). Takođe, neki od programa ovog tipa jesu pod manjim ili većim uticajem religije, što je posebno vidljivo u SAD.

Pokušaji uvođenja seksualnog obrazovanja u SAD prvobitno su nailazili na snažan otpor hrišćanskih grupa, ali se osamdesetih ipak javlja masovnija podrška za ovu ideju. Međutim, konzervativna javnost se veoma protivila ideji liberalnog seksualnog obrazovanja, koje bi promovisalo reproduktivna i seksualna prava žena i manjinskih grupa. Veliki **pritis-ci** na kreatore politika **od strane religijskih grupa** dovode do podrške apstinencijalnim programima seksualnog obrazovanja. Sličan šablon vidimo i u Hrvatskoj, gde je konzervativni program seksualnog obrazovanja (GROZD) imao direktnu podršku katoličke crkve, jer je promovisao

vrednosti sa kojima je ona saglasna. Restriktivni karakter tog programa seksualnog obrazovanja može se dovesti u vezu sa snažnim uticajem tradicije, s obzirom da je i sama udruga GROZD veoma isticala važnost tradicionalnih vrednosti za seksualnu edukaciju.

Konzervativni uticaji na programe seksualnog obrazovanja veoma su vidljivi u vrednostima koji se prenose na ovim časovima. Ovo može biti posebno štetno za devojke ili učenike_ce koji su pripadnici različitih marginalizovanih grupa. Ovi programi pružaju veoma ograničavajuć pogled na seksualnost i promovišu tradicionalne rodne uloge, negativan stav prema LGBT zajednici, pa čak i potpuno netačne, *pro-life* stavove o abortusu. Umesto negovanja tolerancije, ovakvi programi uskraćuju neophodno znanje i dovode do isključenosti određenih učenika_ca zbog njihovog identiteta.

Seksualno obrazovanje i inkluzivnost

Osim pružanja tačnih i nepristrasnih informacija, jedan od važnih kriterijuma za adekvatno seksualno obrazovanje jeste i njegova **inkluzivnost**. Tačnije, veoma je važno da seksualno obrazovanje obuhvata i **potrebe različitih ranjivih grupa**, koje su često zanemarene ili nailaze na poteškoće tokom obrazovanja. Ono što se može primetiti na primeru konzervativnih programa je to da oni, osim što su neefektivni, za ove grupe čine više štete nego koristi. Ovakvi programi mogu da doprinesu stigmatizaciji i isključivanju pripadnika_ca marginalizovanih grupa, ali i da generalno utiču na porast regresivnih, patrijarhalnih stavova kod mladih. Seksualno obrazovanje, kroz različite teme koje bi trebalo da obrađuje, ima moć da širenjem znanja sruši brojne štetne mitove i predrasude. Ipak, u praksi vidimo da ova strana seksualnog obrazovanja često izostaje.

Pored promocije odlaganja odnosa, apstinencijalni programi implicitno ili eksplicitno postavljaju veoma uske okvire prihvatljivog, ojačavajući rigidne rodne uloge kao i heteronormativan, veoma restriktivan pogled na seksualnost. Preciznije, „normalan“ seksualni odnos je onaj koji se odvija isključivo unutar heteroseksualnog braka, a u svrhu eventualne prokreacije. U skladu s ovim, pojedinci_ke čije se postojanje i želje ne uklapaju u ovaj narativ bivaju označeni kao pretnja za druge, porodice i širu zajednicu. U mnogim evropskim državama takođe je pri-

sutan ovakav pristup, koji se fokusira isključivo na biologiju i upozorava na opasnosti seksualnih odnosa, a povremeno i na benefite apstinencije (Mađarska, Hrvatska, Malta, Litvanija). Ovi programi stavljaju veliki akcenat na porodicu i pripremu za porodični život, a ono što zapravo prenose jesu **izrazito patrijarhalne poruke**, koje ignorišu prava žena i LGBT osoba. Očigledan primer ovakve prakse vidimo u Hrvatskoj gde je program GROZD, pod jakim uticajem katoličke crkve, pristupao seksualnoj edukaciji iz izrazito konzervativnog i vrednosno obojenog ugla. Ovaj program ne podučava o mogućnostima zaštite tokom seksualnog odnosa, navodeći da ne postoji potpuno bezbedan odnos, kao i da seksualni odnosi mogu imati “neželjene psihološke i društvene posledice” (Udruga GROZD, 2007:48). Takođe, učenicima se poručuje da je trudnoća moguć ishod svakog seksualnog odnosa, dok abortus predstavlja čin koji “ide protiv života” i koji nikada nije ispravno rešenje (Udruga GROZD, 2007:60). Dodatno, kao ishod jednog od modula predviđeno je razvijanje stava o homoseksualnosti kao protivprirodnom činu (Udruga GROZD, 2007:45).

Da bi seksualno obrazovanje u celosti informisalo učenike, ali i da bi bilo inkluzivno i obuhvatilo potrebe različitih grupa, neophodno je pre svega **izbeći isključivo biološki, konzervativan pristup temi**. S obzirom na negativne reakcije na bilo kakvo pominjanje ženskih prava, rodnog identiteta i seksualnosti u udžbenicima u Srbiji, sasvim je opravdana briga da bi jedini “prihvatljiv” oblik seksualnog obrazovanja bio onaj koji još više učvršćuje (cis)heteropatrijarhalna ubeđenja. Izjednačavanje seksualnosti i reprodukcije u ovom kontekstu zapravo šalje mladima (a posebno mladim devojkama) poruku da je za ženu najvažnije da se tokom života “ostvari” kao majka. Kada se nastava seksualnog obrazovanja sastoji iz tema kao što su “čuvanje za brak” ili “planiranje porodice”, žensko postojanje se vrlo očigledno vrednuje samo kroz majčinstvo. Tako se u formativnim godinama mladim ženama usađuje određeni osećaj krivice oko izražavanja sopstvenih želja i potreba, a njihova seksualnost se još više tabuizira. Osim toga, **neke od informacija** koje ovi programi pružaju jesu **nepotpune** ili potpuno **naučno neutemeljene**, što uskraćuje učenice za mogućnost da se informišu o svom reproduktivnom zdravlju i donose informisane odluke o sopstvenom telu.

Uskraćivanje pristupa informacijama i nemogućnost izbora još su izraženiji kada govorimo o **osobama sa invaliditetom**, a posebno ženama i devojkama. Žene sa invaliditetom nailaze na brojne prepreke u ostvarivanju sopstvenih seksualnih i reproduktivnih prava, koja bi trebalo da su im zagarantovana, a koja podrazumevaju autonomiju, samostalno donošenje odluka, kontrolu nad sopstvenim telom, zdravljem i reprodukcijom. Širom sveta one se suočavaju sa **prisilnom sterilizacijom i kontracepcijom**, čime im se u potpunosti oduzima autonomija i pravo na donošenje odluka u vezi sa reprodukcijom. To proizilazi iz rasprostranjene predstave o ovim ženama (i njihovoj potencijalnoj deci) kao “teretu” za svoje porodice, širu zajednicu i državu, ali i verovanja da su one nesposobne da budu roditelji, što posebno pogađa žene sa intelektualnim invaliditetom. Generalno ophođenje društva prema ovoj grupi izrazito je ograničavajuće i paternalističko, te se one lišavaju ikakvih mogućnosti za samostalno odlučivanje, dok članovi porodice i zdravstveni radnici tvrde da čine ono što je u najboljem interesu ovih žena (Frohman, Ortoleva, 2012:6). Potreba osoba sa invaliditetom za seksualnim obrazovanjem ili drugim vidovima informisanja o ovoj temi se neretko ignoriše, te su ove informacije nedostupne i nepristupačne. Razlog za to je, između ostalog, i verovanje da pripadnici ove grupe ne stupaju u partnerske odnose, te im ove informacije nisu potrebne. Ispitanice u istraživanju rađenom sa ženama sa motornim invaliditetom navode da su njima primarni izvori informacija o telesnim promenama i menstruaciji bile majka ili sestra, dok se o seksualnom odnosu, rađanju i kontracepciji najčešće nisu mogle informisati u krugu porodice (Mitro, Damjanović, Timotić, 2014:25).

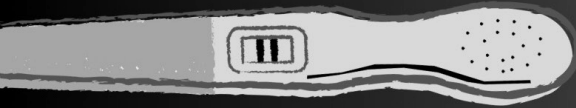
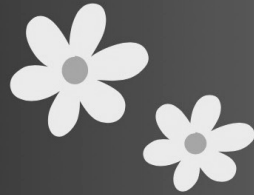
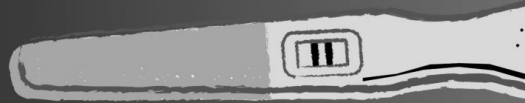
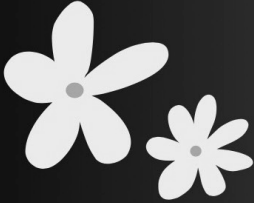
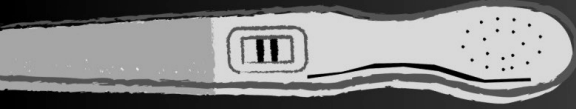
Problem pomenutih programa seksualnog obrazovanja leži između ostalog i u njihovom **nametanju heteronormativnosti i širenju predrasuda o LGBT zajednici** među učenicima. Na primeru hrvatske seksualne edukacije jasno vidimo da se kod učenika_ca podstiče negativan stav o homoseksualnosti, te da je produbljivanje stigme poželjan ishod ovih predavanja. Svedočenja američkih učenika_ca koji su bili izloženi heteronormativnom seksualnom obrazovanju, a koji su deo LGBT zajednice potvrđuju ovo. Naime, to je kod njih **izazvalo osećanja krivice i sramote** povodom svog identiteta, a takođe navode da su se osećali “drugačije” u odnosu na druge, jer njihova iskustva nisu bila uključena u kurikulum (Hobaica, Kwon, 2018:12). Kada se isključivo heteronormativne porodi-

ce u okviru nastave okarakterišu kao funkcionalne zajednice koje pružaju ljubav i podršku, to implicira da drugačije porodice ovo ne ispunjavaju. Usađivanje sramote, manjak znanja i strah od osude dovode do toga da ova grupa mladih okleva kada su u pitanju iskustva sa partnerima istog pola. Takođe, manjak znanja rezultira **većom stopom rizičnog ponašanja** kao što su nekorišćenje zaštite ili odnosi pod uticajem alkohola/droge (Hobaica, Kwon, 2018:13).

Još jedna relevantna kritika koja se posebno odnosi na američke *abstinence only* programe jeste vezana za **njihove rasističke i klasističke korene**. Naime, kako primećuje Džesika Filds u svojoj studiji *Risky Lessons*, seksualno obrazovanje u državnim školama koje je posmatrala znatno se razlikuje od onog u privatnim školama. Državne škole, a posebno one u kojima su većinski afroamerički i siromašniji učenici, stavljale su veliki akcenat na ograničavanje seksualne aktivnosti kod mladih. Ovo je zapravo **konzervativni vid „kontrolisanja“ siromaštva**, jer se smatra da će se apstinencijom smanjiti broj maloletničkih trudnoća među omladinom iz društveno isključenih sredina. S druge strane, situacija u privatnoj školi koja se našla u ovom istraživanju je bila takva da su učenicima date sve neophodne informacije da bi samostalno odlučivali, ali i više od toga. Podsticana je otvorena komunikacija i kreativniji pristup problemima, a deo pažnje posvećen je i razgovorima o ličnim granicama i pristanku. Odatle je sasvim jasno da materijalne mogućnosti pojedinaca i sredine u kojoj odrastaju imaju veliki uticaj na to kakve će im informacije biti dostupne.

Sličan vid razdvajanja i prepreka u pristupu informacijama prisutan je i u Srbiji. **Socijalno isključeni, siromašni pojedinci** suočavaju se sa **brojnim izazovima prilikom školovanja**, koje često iz ovih razloga i napuste. Ovo se posebno odnosi na **romsku zajednicu**, koja se nalazi na potpunoj margini društva. Veoma su obeshrabrujući podaci da čak polovina romske dece napusti srednju školu, što je znatno više u poređenju sa ostatkom populacije, gde je ta brojka oko 12% (Marković, 2020:11). Osim toga, veliki broj njih ne pohađa nastavu, što se može dovesti u vezu sa uslovima života. Usled lošeg materijalnog položaja porodice, od romske dece se očekuje da doprinose u obezbeđivanju ili nadomeštavanju resursa, pa tako dečaci uglavnom rade ili pomažu u poslu, dok devojčice obavljaju kućne poslove. Ove obaveze, u kombinaciji sa ne-

dostatkom struje, vode, pristupa komunalnim uslugama, dovode do toga da deci ostaje veoma malo vremena da se posvete školi. Osim toga, ova deca uglavnom imaju ograničen pristup kulturnim sadržajima i informacijama, a samo pohađanje škole predstavlja veliki trošak za porodicu. Ovakva isključenost iz obrazovanja rezultira između ostalog i time da mladima iz romskih zajednica nisu dostupne informacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, pa ni one koje su makar donekle uključene u trenutni obrazovni program. Zbog svega ovoga je itekako važno imati u vidu specifičnu situaciju ove grupe prilikom kreiranja potencijalnog programa seksualnog obrazovanja. Neophodno je **razviti strategiju** koja bi na neki način uključivala i **decu koja su neredovno na nastavi ili ne pohađaju školovanje**, jer informacije o sopstvenom zdravlju **ne smeju da budu luksuz**. Na kraju, jasno je da je seksualno obrazovanje zaista svrsishodno tek kada se uzmu u obzir ovi i brojni drugi faktori koji se tiču različitih potreba i pristupačnosti informacija. Teme obuhvaćene ovim programom moraju ići dalje od biologije - one bi trebalo da obuhvataju i ljudska prava, važnost pristanka i komunikacije sa partnerom, ali i razbijanje brojnih mitova o seksualnosti. Dodatno, u ovom procesu je ključno srušiti barijere u informisanju i učiniti ovo znanje široko dostupnim i razumljivim svima.

Srbija - dokle smo stigli

Analiza sadržaja

Obrazovni sistem Republike Srbije **delimično predviđa** bavljenje nekim od tema koje bi sveobuhvatan program seksualnog obrazovanja pokrivaio. Međutim, različite oblasti koje bi bile obrađivane u ovakvom programu (fizičko zdravlje, poznavanje ljudskog tela, puberteta i ljudskog reproduktivnog sistema, ljudska i manjinska prava, rodno zasnovano nasilje, međuljudski odnosi, rod i pol, pristanak i dr.) **nisu u podjednakoj meri zastupljene** u preporučenim sadržajima za već postojeće predmete. Kao što će se u narednim paragrafima moći uvideti, argumentacija da nema potrebe za seksualnim obrazovanjem jer su te teme već pokrivene u obrazovnom sistemu ne pije vode, s obzirom na ovu asimetriju u zastupljenosti sadržaja sa jedne strane, kao i na autonomiju nastavnika_ca da obrađuju (ili ne obrađuju) spomenute teme na načine na koje oni misle da su najadekvatniji. Brojne međunarodne i nacionalne strategije, preporuke i drugi dokumenti takođe preporučuju da bi u Srbiji bilo potrebno uvesti seksualno obrazovanje. Na nacionalnom nivou to se može naći u Nacionalnom Programu očuvanja i unapređenja seksualnog i reproduktivnog zdravlja građana Republike Srbije i Strategiji podsticanja rađanja, dok je na međunarodnom nivou relevantno pomenuti Zdravlje 2020 kancelarije Svetske zdravstvene organizacije za Evropu, Regionalnu evropsku strategiju za seksualno i reproduktivno zdravlje i Globalnu strategiju seksualnog i reproduktivnog zdravlja (Mladenović, 2020: 42-43).

Publikacija “Sistemsko obrazovanje odloženo do daljeg” u izdanju Autonomnog ženskog centra (AŽC) nam nudi analizu sadržaja koji su u trenutku pisanja publikacije (2022. godine) bili predviđeni u osnovnim i srednjim školama, a koji se mogu dovesti u vezu sa seksualnim obrazovanjem. Ispod sumiramo saznanja do kojih su autorke tog rada došle, iz kojih se mogu uočiti određeni trendovi.

Kada su u pitanju **niži razredi osnovne škole**, u predmetima *Svet oko nas* i *Priroda i društvo* se mogu pronaći preporučeni sadržaji koji se mogu dovesti u vezu sa Seksualnim obrazovanjem.

U **višim razredima osnovne škole** sadržaj povezan sa temom seksualnog obrazovanja pretežno se može pronaći u predmetima *biologija* i *fizičko vaspitanje*, kao i u izbornom predmetu *građansko vaspitanje*. Ono što je bitno za napomenuti jeste da se u publikaciji Autonomnog ženskog centra, izdatoj 2022. godine, navodi da se u osmom razredu osnovnih škola na predmetu biologije govori o *rodnom i polnom identitetu u kontekstu hormonske aktivnosti i individualne genetičke varijabilnosti* – temi koja će već krajem te godine postati predmet napada konzervativnih grupa u društvu i biti izbačena iz programa, odnosno iz udžbenika, od strane “stručne komisije” sastavljene primarno od istaknutih konzervativnih ličnosti, a ne od stručnjaka_inja iz domena biologije, obrazovanja ili pedagogije – koji_e bi po pravilu bili_e relevantni_e za određivanje toga da li određena tema predstavlja relevantan sadržaj za dati obrazovni program ili ne. (Andrić, 2022)

Prelaskom iz osnovnog u **srednje obrazovanje** učenice_ci počinju da pohađaju i različite obrazovne profile, tako da postaje teže reći nešto o sadržaju srednjoškolskog obrazovanja uopšte. Međutim, analiza “Sistemsko obrazovanje odloženo do daljeg” daje pregled sadržaja iz opšteg smera u gimnazijama, kao i izdvojenih obrazovnih profila stručnih srednjih škola. Tu se kao relevantni navode predmeti *Fizičkog vaspitanja*, *Biologije*, *Građanskog vaspitanja*, kao i *Psihologije* i *Sociologije* (za učenike_ce gimnazija), odnosno *Sociologija sa pravima građana* i *Logika sa etikom* (za učenike_ce stručnih smerova). Posebno se spominje i predmet *Zdravstvo i socijalna zaštita*, koji se obrađuje u pojedinim smerovima kao stručni predmet, zbog svoje pretpostavljene relevantnosti za temu seksualnog obrazovanja.

Generalni trend koji se može uočiti i kod osnovnih i kod srednjih škola (i stručnih škola i gimnazija) jeste da su **vrlo slabo**, ako uopšte, zastupljena pitanja **emotivnog partnerstva, roda, prava na izbor kada je u pitanju reprodukcija, rodno zasnovanog nasilja, pristanka, kao i manjinskih rodnih i seksualnih identiteta**. Odnosno, u određenoj meri postoji prisutnost fizičkih aspekata znanja o reproduktivnom zdravlju, dok su društveni aspekti zapostavljeniji i prisutni najčešće u izbornom predmetu građanskog vaspitanja ili u predmetima koje neće slušati svi obrazovni profili poput logike sa etikom ili psihologije. Takođe, svaka od tema koje jesu prisutne su postavljene otvoreno i zavise od odluka

pojedinačnih nastavnika da bi bile konkretno implementirane – o kojim aspektima navedenih sadržaja, u kojoj meri i na koji način će određeno odeljenje slušati predavanja zavisi prvenstveno od volje nastavnika_ca (odnos no drugih radnika_ca u obrazovanju poput vaspitača_ica u učeničkim domovima ili pedagoga_škinja i psihologa_škinja u školama) da u okviru datih oblasti prisutnih u planovima i programima pokriju sadržaje povezane sa seksualnim obrazovanjem.

Intervencija nastavnika_ca (i drugih prosvetnih radnika_ca), kao i njihovi lični pogledi na date teme ostaju i dalje presudni da bi se znanje o ovim temama prenelo na sve učenice_ke. Na njima trenutno ostaje da implementiraju programe tako da adekvatno obuhvate ove teme tokom nastave, te je moć pre svega u njihovim rukama. Pored obrađivanja ovog sadržaja u okvirima koji su planirani u navedenim predmetima, mogućnosti postoje i u otvaranju ove teme posebno tokom Časova odeljenskog starešine, kao i kroz organizovanje vannastavnih aktivnosti i radionica. Međutim, ovde postoji **strah mnogih nastavnika_ca** od potencijalne reakcije roditelja i/ili drugog osoblja u školi. Pravo roditelja na izbor vrednosti koje će njihova deca usvajati je i dalje jedan od dominantnih principa među građanima, te se može videti i iz toga da su mnoge od “kontroverznijih” tema koje bi program Seksualnog obrazovanja obuhvatao mahom rezervisane za izborni predmet Građanskog vaspitanja.

Dominacija ovog principa se takođe može videti i u **prevremenom prekidanju onih programa Seksualnog obrazovanja** koji jesu do sada bili razrađavani na državnom nivou, pre svega usled **pritisaka konzervativnih intelektualaca i desničarskih političara** u medijima. Dve najbitnije inicijative u ovom domenu jesu bile program *Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju* koji je 2012. godine pokrenuo Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu u Vojvodini, a koji je sproveden tokom tri školske godine (2013/2014, 2014/2015, 2015/2016); kao i *Obrazovni paket za učenje o temi seksualnog nasilja nad decom za osnovne i srednje škole u Srbiji* koji je Incest trauma centar razvio u partnerstvu sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2016. godine, ali koji zbog pritiska javnosti nikada nije bio implementiran. Ova dva programa ćemo analizirati u narednom delu.

Pored njih, od pokušaja uvođenja seksualnog obrazovanja u Srbiji bi bilo bitno napomenuti još nekoliko inicijativa. 1975. godine je na nivou

bivše Jugoslavije uveden koncept Humanizacije odnosa među polovima, koji je trebao da se obrađuje na časovima biologije, razrednog starešine, fizičkog vaspitanja i još nekim časovima, ali se u praksi ta nastava nije u značajnoj meri sprovodila. Priručnik *Vaspitanje mladih za humane odnose među ljudima i planiranje porodice* je izdat 1999. godine u saradnji Ministarstva prosvete i Ministarstva za brigu o porodici i on je bio praćen edukacijom prosvetnih radnika širom Srbije iste te godine. Republički centar za planiranje porodice je imao različite projekte od 1999. do 2009. godine, podržane između ostalog i od strane UNICEF-a, koji je nakon toga izradio priručnik sa modulima iz oblasti reproduktivnog zdravlja, mentalnog zdravlja, zlostavljanja i zanemarivanja, rizičnih ponašanja i HIV-a, kao i zdravih stilova života za zdravstvene radnike i saradnike iz savetovališta za mlade. (Kapamadžija, et al, 2014)

Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju

U oktobru 2012. godine, na inicijativu Pokrajinskog sekretarijata za sport i omladinu formirana je radna grupa koja bi pripremila plan rada za **pilot program opcionog predmeta seksualnog obrazovanja** koji je sproveden pod nazivom “Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju.” Radnu grupu su činili stručnjaci ikinje iz oblasti **ginekologije, urologije, psihologije, epidemiologije, socijalne medicine i omladinskog rada** – i oni su tokom 10 meseci radili na izradi ovog programa. On je inicijalno sproveden tokom 2013/2014. školske godine u obliku serija radionica u **10 srednjih škola u Vojvodini** (pet gimnazija i pet stručnih škola) – i pohađalo ga je ukupno 1200 đaka iz 40 odeljenja. Škole koje su bile obuhvaćene ovim programom su bile: Gimnazija “Isidora Sekulić” (Novi Sad), Gimnazija “Uroš Predić” (Pančevo), Zrenjaninska gimnazija, Karlovačka gimnazija, Gimnazija “Branko Radičević” (Stara Pazova), Ekonomsko trgovačka škola (Kikinda), Ekonomsko trgovačka škola (Bečej), Školski centar “Nikola Tesla” (Vršac), Srednja stručna škola “Borislav Mihajlović Mihiz” (Irig) i Ekonomsko trgovačka škola “Dositej Obradović” (Alibunar).

Edukatori_ke su inicijalno bili studenti_kinje završnih godina Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, kao i Filozofskog fakulteta – Odseka za psihologiju, a program je bio namenjen **đacima drugih godina srednjih škola** (identifikovanim kao najprimereniji starosni profil za sprovođenje ovog programa). Od samog početka ovog programa

je sprovedeno i istraživanje koje je ispitivalo stavove učenika pre i posle završetka programa, koje je pokazalo da program ima uticaj na stavove i znanja učenika, odnosno da osmišljeni program uspešno obavlja svoj zadati cilj. Tokom 2014/2015. školske godine projekat je znatno proširen, te je nakon javnog konkursa na kojem su se srednje škole same prijavljivale za učešće u projektu, bilo obuhvaćeno **66 škola u 35 opština u Vojvodini** (od ukupno 45 – sa tim da 5 od preostalih 10 opština nemaju srednje škole). (Kapamadžija, et al, 2014) Svaka škola je predlagala edukatore_ke u skladu sa uslovima, te je od 78 edukatora, njih 63 već bilo zaposleno u datim školama, kao profesori_ke biologije, psiholozi_škinje ili pedagozi_škinje. U ostalim školama su zapošljavane osobe sa biroa, i to su mogli biti lekari_ke, pedagozi_škinje, psiholozi_škinje, biolozi_škinje, andragozi_škinje i drugi stručnjaci_kinje koji_e su već imali_e određeno stručno znanje iz pokrivenih oblasti; svi edukatori_ke su potom prolazili obuku koju su držali članovi Stručne radne grupe i Institut za javno zdravlje Vojvodine.

Program je trajao još jedan ciklus, tokom školske 2015/2016. godine, kada je bio realizovan u **72 srednje škole**. U međuvremenu je došlo do promene vlasti u Vojvodini te ovaj pilot projekat **nije nastavljan nakon tog ciklusa** – iako se prema različitim indikatorima pokazao efektivnim. Inicijalne ambicije projekta su bile da se razvijeni program uvede barem kao izborni predmet u svim školama u državi. Međutim, nakon što program nije dalje nastavljen do ovoga nije došlo.

Za potrebe ovog obrazovnog programa je izrađena knjiga pod istimenim nazivom (“Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju”), iz koje se može videti sadržaj koji je njime bio obuhvaćen. U uvodu ove knjige se naglašava nekoliko stvari koje smatramo da je relevantno izdvojiti. Jedna je ta da bi seksualno obrazovanje u školama trebalo da se sprovodi kao **zaseban predmet**, odnosno da ukoliko su teme pokrivene seksualnim obrazovanjem razdvojene na više predmeta u školi (poput biologije, fizičkog vasiptanja, sociologije i sl. kako je delimično trenutni slučaj u obrazovnom sistemu Republike Srbije) dolazi do situacije u kojoj “niko konkretno nije odgovoran za [seksualno obrazovanje] pa se ta nastava ni ne održava.” (Kapamadžija, et al, 2014:21) Druga stvar koja nam ukazuje na karakter ovog programa jeste odeljak o metodologiji koju bi trebalo primenjivati pri seksual-

nom obrazovanju. Navedeno je da “**METODE kojima se sprovodi nastava seksualnog obrazovanja treba da budu u širokom rasponu** – tradicionalna predavanja, vršnjačka edukacija, vizuelni i masmediji, igrice, video, CD, internet. Pristup treba da bude interaktivan, da đaci budu aktivni učesnici, a najbolje je kada se edukacija sprovodi u vidu radionica.” (Kapamadžija, et al, 2014:22) Iz ovoga se može pretpostaviti da časovi ovog programa nisu bili osmišljeni isključivo kao tradicionalna “*ex cathedra*” predavanja, već su sadržali i različite interaktivne elemente, kao i odgovarali na specifičnije potrebe/pitanja učenika_ca.

Što se tiče samog sadržaja o kojem se uči, spominje se da je **potreban “HOLISTIČKI PRISTUP seksualnom obrazovanju,”** koji “ne podrazumeva samo priču o negativnim stranama seksualnosti i rizicima, nego se bavi i partnerskim odnosima, ljubavlju, pravima i domenu seksualnog i reproduktivnog zdravlja i doprinosi razvoju ličnosti deteta koje će izbegavati rizična ponašanja, na taj način čuvajući sopstveno i opšte zdravlje populacije. Ovakav pristup povećava znanja iz oblasti reproduktivnog zdravlja i menja stavove i ponašanja u ovoj oblasti, što sve omogućava bolje pojedinačno i opšte reproduktivno zdravlje.” (Kapamadžija, et al, 2014:18) U samom sadržaju knjige se ogleda ovaj holistički pristup, te, iako su teme razdvojene na različite odeljke, od kojih se neki više tiču pitanja fizičkog zdravlja i znanja o ljudskom telu, dok su drugi više fokusirani na društvene i psihološke aspekte ljudske seksualnosti, određeni principi se prožimaju kroz ceo tekst. Svuda se vrednuje poštovanje lične autonomije u donošenju odluka (mada po određenim pitanjima koja se tiču telesnog zdravlja i mladalačke trudnoće učenici navode da ipak prave odgovornije izbore), rodna ravnopravnost, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, kao i poštovanje različitosti u seksualnosti i međuljudskim odnosima uopšte. Informacije koje su sadržane u knjizi su takođe potkovane stručnošću iz oblasti medicine, biologije, psihologije i sociologije, te postoji nastojanje da se predstave na relativno objektivnan način. Sa druge strane, određene informacije su nepotpune ili zastarele, te bi, ukoliko bi ova knjiga bila korišćena ponovo za nastavu, bilo potrebno napraviti određenu reviziju sadržaja. Ona svakako može predstavljati vrednu osnovu za dalje razvijanje nastave u ovoj oblasti.

U tekstu su takođe navedeni ciljevi seksualnog obrazovanja:

- Stvoriti toleranciju, otvorenost i poštovanje prema seksualnosti, različitim stilovima života, stavovima i vrednostima
- Poštovati seksualne i polne različitosti i biti svestan seksualnog identiteta i polnih uloga
- Osnažiti mlade ljude da mogu da stvore informisane izbore zasnovane na razumevanju i ponašati se odgovorno prema sebi i svom partneru
- Pružiti saznanja o ljudskom telu, njegovom razvoju i funkcionisanju, naročito u pogledu seksualnosti
- Omogućiti mladima da budu sposobni da se razvijaju kao seksualno biće, da izraze osećanja i potrebe, da iskuse seksualnost na prijatan način i da ostvare sopstvenu polnu ulogu i seksualni identitet
- Omogućiti mladima da dobiju prave informacije o fizičkim, saznanjinim, socijalnim, emotivnim i kulturalnim aspektima seksualnosti, kontracepcije i prevenciji seksualno prenosivih infekcija
- Omogućiti mladima da dobiju potrebna životna znanja koja se odnose na seksualnost i partnerske odnose
- Pružiti informacije o mogućnostima korišćenja savetovališta i medicinske pomoći u vezi pitanja seksualnosti
- Naučiti mlade sposobnosti da izgrade seksualne partnerske odnose u kojima postoji uzajamno razumevanje i poštovanje prema uzajamnim potrebama. Ovo je prevencija seksualne prisile i zlostavljanja
- Naučiti mlade sposobnosti da komuniciraju o seksualnosti, emocijama i odnosima, i imati za to rečnik.

Sadržaj knjige manje-više reflektuje ove ciljeve. Oblasti od kojih se knjiga sastoji su: *Zdravlje i zdravstveno vaspitanje, Međuljudski odnosi, Veštine komunikacije i donošenja odluka, Anatomija polnih organa (seksualnih i reproduktivnih), Pubertet, Reprodukcija i trudnoća, Sterilitet – infertilitet i asistirana reprodukcija, Seksualnost čoveka, Planiranje porodice, Seksualno prenosive infekcije (SPI), Rizična ponašanja, Ginekolog, urolog, psiholog, Internet kao izvor informacija, Seksualna i reproduktivna prava, kao i Rodna pitanja.*

Sudeći po istraživanju obavljenom da istraži efektivnost ovog obrazovnog programa na mlade, on je bio uspešan u značajnom poboljša-

nju znanja o reproduktivnom zdravlju u odnosu na stanje pre učešća učenika_ca u programu, kao i po pitanju pozitivnog uticaja na stavove učenika_ca o iskrenoj i otvorenoj komunikaciji u oblastima pristanka, upotrebe zaštite i testiranja na seksualno prenosive bolesti. Sa druge strane istraživanje je pokazalo tek marginalnu promenu po pitanju rizičnog ponašanja mladih, sa izuzetkom trećeg ciklusa ovog programa kada je utvrđeno da je manji broj osoba stupao u seksualne odnose sa nepoznatim partnerima. Različiti faktori poput roda učenika, njihovog uspeha u obrazovanju i sl. su uticali na to do koje mere će program biti uspešan u njihovom usvajanju znanja i promeni stavova - o ovom istraživanju će biti još malo više reči dalje u tekstu.

Paralelno sa ovim projektom koji je obavljen tokom tri školske godine u srednjim školama u Vojvodini, 2014. godine je bio sproveden i **program seksualnog obrazovanja za osnovne škole** u obliku serija radionica pod nazivom “Seks za početnike.” Kao osnova ovog programa je korišćena istoimena knjiga Jasminke Petrović, koja je i sama učestvovala u realizovanju radionica, zajedno sa psihološkinjom Ivanom Lukić. Radionice su realizovane u **20 osnovnih škola**, međutim nije nam poznato koji su bili dalji koraci nakon završetka projekta – deluje da se radionice nisu nastavljale u osnovnim školama nakon što je on završen.

Obrazovni paketi za učenje o temi seksualnog nasilja nad decom

Udruženje Incest trauma centar (ITC), koje se već više od dve decenije bavi pitanjem seksualnog zlostavljanja (pogotovo seksualnog zlostavljanja u porodici) je 2016. godine u saradnji sa Ministarstvom prosvete izradilo **seriju publikacija namenjenih prosvetnim radnicama_ima**, koji su imali za cilj adekvatno seksualno obrazovanje, **sa fokusom na prevenciju seksualne zloupotrebe dece**. Paketi su nastali nakon nacionalne studije o seksualnom zlostavljanju dece koje je Incest trauma centar sproveo u saradnji sa Ministarstvom prosvete 2015. godine. Izdata su dva paketa, u zavisnosti od uzrasta – za vrtiće, osnovne i srednje škole – i svaki od njih je imao sadržaj prilagođen različitim uzrastima dece. Ovi obrazovni paketi nisu predviđali uvođenje novog, zasebnog predmeta koji bi se bavio seksualnim obrazovanjem, već su bili usmereni na **prožimanje ovog sa držaja kroz postojeće predmete**, regularne nastavne aktivnosti (poput Časova odeljenskog starešine), kao i vannastavne aktivnosti. “Obrazovni paket za učenje o temi seksualnog nasilja nad

decom za predškolske ustanove u Srbiji, roditelje i staratelje” je podeljen na tri glavna dela – prvi deo je namenjen deci od 3 do 5 godina, dok su druga dva namenjena deci od 5 do 7 godina. Zamišljeno je prvenstveno da se koriste u vrtićima, ali se takođe napominje da sadržaj mogu proći i roditelji sa svojom decom ili da se oni mogu pokriti i u početnim razredima osnovnih škola. Knjiga se prvenstveno bavi edukovanjem dece o tome **kako da prepoznaju različite vrste nasilja** (sa posebnim fokusom na prepoznavanje seksualnog nasilja) i **kako da se obrate odraslima za pomoć** ukoliko ga doživljavaju. Ovaj sadržaj je zamišljen da se prenosi na različite načine – prvenstveno kroz radionice sa vaspitačicama ma koje se sprovode u grupi dece, ali i kroz slikovnice, priče, bojanke, razglednice i sličan sadržaj primeren deci ovog uzrasta.

Obrazovni paket za osnovne i srednje škole je rad 27 autorki a, od kojih je 2/3 imalo iskustvo u redovnoj nastavi. Njime je predviđeno da se kroz predmete redovnog obrazovanja pokrije i tema seksualnog obrazovanja, sa posebnim fokusom na prevenciju seksualnog zlostavljanja dece i mladih. Paralelno sa izradom ovog priručnika, Ministarstvo prosvete je u saradnji sa ITC donelo *Strategiju u obrazovanju za sprečavanje seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji*, kojom je bilo predviđeno da deca i mladi u školama uče o sledećim temama:

- Vrednosni sistem protiv nasilja i diskriminacije
- Pojam seksualnog zlostavljanja dece i mladih
- Prepoznavanje znakova upozorenja, prepoznavanje rizika i imenovanje seksualnog nasilja nad decom u porodici i od strane pomagača/ pomagačica
- Reagovanje kada postoji sumnja ili saznanje da je dete izloženo seksualnom nasilju
- Različitosti
- Rod
- Nasilje nad decom kroz istoriju
- Konvencija UN o pravima deteta
- Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarot Konvencija)
- Osećanja deteta / mlade osobe koja je preživela seksualno nasilje - Trauma i seksualna trauma

- Dobre i loše tajne, dobri i loši dodiri
- Moj lični sigurnosni plan
- Da dete veruje svojim osećanjima
- Da odrasli veruju u iskaz deteta
- Da vršnjak vršnjaku veruje kad obelodanjuje svoje iskustvo seksualnog nasilja
- Da dete ne odustane u traženju pomoći dok se nešto ne promeni - Reproduktivno i seksualno zdravlje
- Istraživački rad, javno zagovaranje i kampanje podizanja društvene svesti - Seksualno nasilje nad detetom je krivično delo
- Odgovornost počinioca seksualnog zlostavljanja dece
- Odgovornost posmatrača/ica u situaciji nasilja
- Etičko izveštavanje medija o temi seksualnog nasilja nad decom
- Širi okvir: emocionalno, fizičko, seksualno nasilje nad decom i ženama.

Predmeti u kojima je predviđeno da se obrađuju ove teme (u skladu sa rele vantnošću predmeta za datu temu) su:

- 1. Srpski (maternji) jezik** (prvenstveno se sastoji od učenja o temi seksualnog nasilja i drugih povezanih tema kroz različita književna dela predviđena da se čitaju na časovima maternjeg jezika)
- 2. Svet oko nas** (učenje o vidovima nasilja, o međusobnim različitostima, nji hovom prepoznavanju i vrednovanju, pravima deteta, kao i načinima da se deca zaštite od opasnosti)
- 3. Priroda i društvo** (učenje o pravima deteta, razvijanje znanja i razmišljanja o tradiciji, kao i edukovanje dece da prepoznaju seksualno nasilje u svom okruženju)
- 4. Fizičko vaspitanje i školski sport** (smernice u vezi toga kako učiniti da časovi fizičkog vaspitanja budu okruženje slobodno od seksualnog uznemiravanja/ zlostavljanja/neprijatnosti za decu)
- 5. Muzičko vaspitanje** (rad na samoizražavanju ličnih emotivnih iskustava i/ili društvenih problema kroz muziku – sa posebnim fokusom na temu seksualnog nasilja)
- 6. Građansko vaspitanje** (učenje o temi seksualnog nasilja kroz sve razine osnovne i srednje škole, u skladu sa uzrastom; prenošenje znanja o tome šta je seksualno nasilje, kako ga prepoznati, na koji način reagovati

na njega, koja su prava koja deca/mladi imaju u situacijama seksualnog nasilja, kojim institucijama mogu da se obrate, kako da prepoznaju seksualno nasilje u medijima, u društvu i kako kritički da se odnose prema tome)

7. Biologija (generlano prenošenje informacija o seksu, sa posebnim foku som na prepoznavanje seksualnog nasilja i njegovih efekata, učenje o polu, nasleđivanju pola, o seksualno prenosivim bolestima, njihovom lečenju i pre venciji, kao i o reprodukciji i trudnoći)

8. Sociologija (učenje o seksualnom zlostavljanju dece kao o društvenoj pojavi, kao i o pravima i načinima zaštite dece od njega u savremenim društvima)

9. Ustav i prava građana (učenje o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece i pravnom okviru koji na njega odgovara)

10. Psihologija (učenje o traumama i drugim psihološkim posledicama (seksu alnog) zlostavljanja, o različitim profilima seksualnih zlostavljača, o odnosima moći u porodici i kako oni mogu biti faktor u seksualnom zlostavljanju dece, o predrasudama (sa fokusom na predrasude o seksualnom nasilju), o rodnom identitetu i rodnim ulogama i njihovim odnosom sa pojavom seksualnog nasilja)

Iz navedenih sadržaja se može videti da je ovaj program specifičan u tome da je fokus u ogromnom delu na sprečavanju seksualnog zlostavljanja i na edukaciji dece i mladih (kao i prosvetnih radnica_ka koje sa njima rade) o ovoj temi. Druga pitanja povezana sa seksualnim obrazovanjem poput seksualno prenosivih bolesti, roda, seksualnosti i seksualne različitosti, međuljudskih odnosa i sl. jesu pokrivena, ali u onoj meri u kojoj su relevantna za problema tiku seksualnog zlostavljanja. Još jedan način na koji je ovaj program izdvojen u odnosu na druge programe Seksualnog obrazovanja, jeste činjenica da on ne podrazumeva kreiranje posebnih predmeta za ovu temu, već njeno **integrisan je u već postojeće predmete** i njihove planirane nastavne jedinice. Ovakav pris tup može imati i prednosti i mane (od kojih su neke već spomenute), ali svakako jedna od njegovih glavnih snaga jeste činjenica da se integracijom u postojeće programe može **mnogo lakše implementirati**, bez većeg izdvajanja dodatnih sredstava iz budžeta, zapošljavanja novih stručnjakinja_a i sl. Ipak, uprkos relativno niskoj zahtevnosti koju bi implementacija ovog programa podrazumevala, kao i pretpostavljene univerzalne prepoznato-

sti njegovih zadatih ciljeva (sprečavanje seksualnog zlostavljanja dece i mladih) kao pozitivnih, ovaj program je **izazvao izrazito negativnu reakciju javnosti**. Pored klasičnih protivnika ovakvih sadržaja sa ekstremne desnice i drugih konzervativnih grupa, on je naišao i na burnu reakciju nastavnika_ca i roditelja, kao i njihovih udruženja (poput Unije sindikata prosvetnih radnika). (Popadić, 2017) Mediji u svom izveštavanju uglavnom nisu bili objektivni po pitanju razumevanja njegovog sadržaja, svrhe, ciljeva i načina primene (npr. netačno identifikujući pakete koji su namenjeni prvenstveno zaposlenima u prosveti, kao “udžbenike” ili izvlačeći sadržaj nekih od tekstova iz šireg konteksta kome je namenjen i na koji način treba da se komunicira u nastavi). Ovo sve je dovelo do toga da je tadašnji Ministar prosvete, Mladen Šarčević, objavio **povlačenje obrazovnih paketa iz upotrebe**. Prvo je najavljeno da će priručnici biti revidirani, što su iz Incest trauma centra demantovali, rekavši da oni kao vlasnici autor skih prava ne pristaju da se sadržaj menja. Nakon toga je Ministarstvo saopštilo da će se ovom temom i dalje baviti u školama ali da neće biti korišćene knjige ITC – šta je posle bilo sa tim obećanjima nije poznato; iz onoga što je nama poznato, nikada nije napravljena alternativa i deluje da je tema nakon nekog vremena prećutno zaboravljena. Ono što jeste poznato je da je Incest trauma centru, usled ovih kontroverzi, zabranjeno od strane Ministarstva da sprovodi svoje akreditovane edukacije za nastavnike_ce, bez adekvatnog obrazloženja. Ovi događaji ilustruju poteškoće na koje se može naići pri zalaganju za uvođenje Seksualnog obrazovanja u škole u Srbiji.

Efekti programa “Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju”

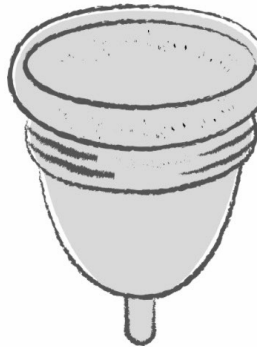
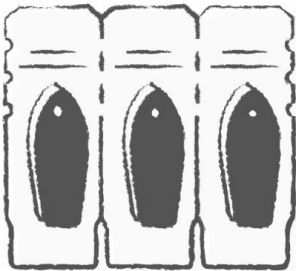
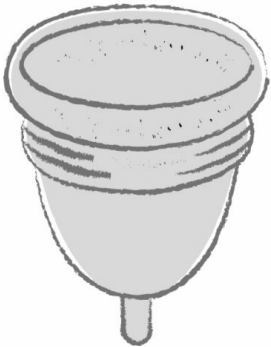
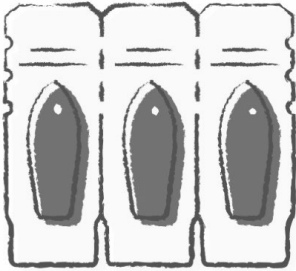
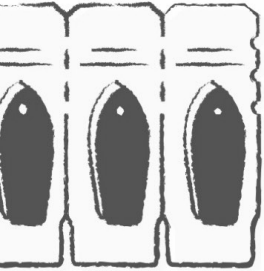
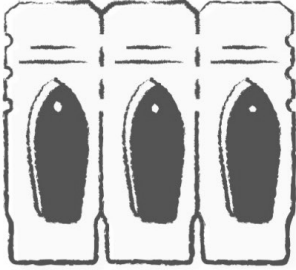
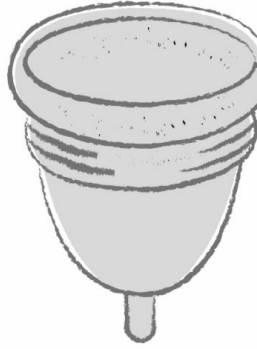
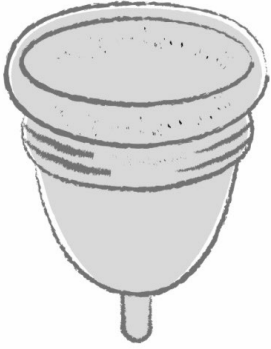
U okviru već pomenutog projekta „Vannastavna edukacija - Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju srednjoškolaca u Vojvodini” prikupljeni su anketni podaci. Ovo su neki od ključnih rezultata programa:

Dimenzija znanja – Rezultati istraživanja su pokazali povećan skor znanja u sva tri ciklusa, međutim, pokazalo se da su devojke posle intervencije projekta značajno viši skor imale u odnosu na momke (Tomašević, 2022; 55- 57). Razlog za ovako veliku razliku može da bude u mogućem emancipatorskom efektu koje je sadržaj programa imao za devojke.

Dimenzija stavova – Dimenzija koja se odnosila na stavove po pitanju seksualnosti se sastojala iz 6 pitanja; 1. *Da li je u redu da devojka otvoreno kaže momku da ne želi da ima seks ukoliko se tako oseća?* 2. *Da li je u redu da mo mak otvoreno kaže devojci da ne želi da ima seks ukoliko se tako oseća?* 3. *Da li je u redu u seksualnom odnosu zahtevati od partnera ke da koristi zaštitu, ako se on/ona protivi tome?* 4. *Da li je u redu tražiti od seksualnog partnera ke da ispita da li ima neku seksualno prenosivu infekciju, ukoliko sumnjate na to?* 5. *Da li je u redu da devojka momku otvoreno kaže da želi da ima seks?* 6. *Da li je u redu da momak devojci otvoreno kaže da želi da ima seks?*

U prvom ciklusu se pokazao veći uticaj intervencije kod 2. i 4. stava. U drugom ciklusu se pokazao progres u svim stavovima. U trećem ciklusu se pokazao naročit progres u 1, 2, 5, 6 stavu. Značajno manje učenika je iskazalo pozitivan stav za prvo pitanje (*Da li je u redu da devojka otvoreno kaže momku da ne želi da ima seks ukoliko se tako oseća?*), dok je značajno više iskazalo pozitivan stav za drugo pitanje (*Da li je u redu da momak otvoreno kaže devojci da ne želi da ima seks ukoliko se tako oseća?*) (Tomašević, 2022; 62-65). Ovde možemo da primetimo da su promene stavova koje su se desile one koje su u korist maskulinitetu.

Dimenzija rizičnog seksualnog ponašanja – U ovoj dimenziji nije došlo do očekivane promene odnosno ne postoje značajne promene ni u smanjenu ni u povećanju rizično seksualnog ponašanja kod devojaka ni kod momaka (Tomašević, 2022; 127-131). Što se tiče ove dimenzije, potencijalno najadekvatnije objašnjenje jeste da iako je dokazano da programi seksualne edukacije imaju pozitivan uticaj na bihejvioralne promene, one jesu najveći izazov i za promeniti i za pratiti. Takođe program je bio u začetku, a ovi podaci idu u prilog stavu da je potrebno da program seksualnog obrazovanja bude dugotrajan i da se sprovodi na svim nivoima obrazovanja.

Iskustva drugih zemalja

Ovo poglavlje bismo posvetili iskustvima iz drugih zemalja u vezi sa implementacijom i nastankom programa seksualnog obrazovanja. Proučavanjem rezultata i uticaja inicijativa seksualnog obrazovanja u drugim zemljama, možemo dobiti uvid u to šta funkcioniše, a šta ne. Analiziranje uspeha i neuspeha različitih programa pomaže u dizajniranju efikasnijih pokreta i zagovaranja u Srbiji. Identifikacija najboljih praksi iz zemalja sa uspešnim programima seksualnog obrazovanja nam može pomoći u usvajanju proverenih strategija, materijala i pristupa koji su bili efikasni u promociji pozitivnih ishoda seksualnog zdravlja. Sa druge strane, proučavanje neuspeha i izazova u drugim zemljama omogućava nam da se pripremimo za potencijalne poteškoće i izbegnemo ponavljanje istih grešaka. Ovo nam može uštedeti vreme, resurse i sprečiti negativne posle dice koje mogu proisteći iz loše dizajniranih ili sprovedenih programa. Vrlo bitan vidik je takođe sistemska promena i implementacija, tj. kako je samo sprovođenje obrazovanja organizovano i kako je integrisano u zdravstvene sisteme drugih zemalja, kao i uloga nevladinih organizacija i zagovaračkih grupa. **Nijedna od zemalja** koja se graniči sa Srbijom **nema institucionalizovano seksualno obrazovanje** kao zaseban predmet.

U **Albaniji** je 2012. godine donesen podzakonski akt „Odobrenje Pozicionog dokumenta o sveobuhvatnom seksualnom obrazovanju za mlade ljude u Albaniji”. Ovim pravnim dokumentom se prepoznaje značaj seksualnog obrazovanja i da je seksualno obrazovanje bazirano na poštovanju ljudskih prava. Implementacija seksualnog obrazovanja se odvija putem programa „Životne veštine i seksualno obrazovanje“ koji je namenjen deci od 10 do 18 godina.

U **Bugarskoj** je 2016 prihvaćen nov nacrt Zakona o školskom i predškolskom obrazovanju. Ovaj zakon sadrži edukativne standarde koji su razvijeni za predmet „Građansko, interkulturalno, zdravstveno i ekološko obrazovanje“ koje uključuje i seksualno obrazovanje, međutim ne postoji implementiran program seksualnog obrazovanja.

U **Severnoj Makedoniji** postoje 3 strateška dokumenta (Nacionalna strategija za mlade, Nacionalna strategija za HIV, Nacionalna strategija za seksualno i reproduktivno zdravlje) koje se zalažu za potrebu pod-

sticanja znanja koja se tiču seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Predložena je i ideja za pilot projekat 2011. godine od strane parlamentarne komisije, ali ona nikad nije ostvarena.

U **Rumuniji** je početkom 2020. izglasan zakon o obaveznom seksualnom obrazovanju, međutim on je povučen kasnije te godine od strane Parlamenta. Postojao je veliki pritisak da se on povuče od religioznih organizacija, što je u potpunosti blokiralo dalji napredak ka institucionalizaciji seksualnog obrazovanja.

U **Bosni i Hercegovini** postoji strategija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima koja akcentuje značaj edukacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju putem formalnog i neformalnog obrazovanja. U opštini Sarajevo postoji izborni predmet u okviru predmeta „Zdravi životni stilovi“.

Kao što vidimo iz primera ovih zemalja, neki programi i predmeti postoje ali se u glavnom ne sprovode, dok se u nekim zemljama (Bosni i Hercegovini i Albaniji) seksualna edukacija sprovodi u okviru drugih predmeta, što je napredak u implementiranju seksualnog obrazovanja, ali je takođe najčešće slučaj da zbog autonomije školskih ustanova i volje samih profesorica_a i nastavnica_ka, deca ostaju uskraćena za znanje koje im pripada. Nastavićemo ovo poglavlje sa malo detaljnijim pogledom i analizom situacije u **Hrvatskoj**, nakon čega ćemo predstaviti i stanje u **Finskoj i Sloveniji**.

Hrvatska

U Hrvatskoj se počeci seksualnog obrazovanja vezuju za 1997. godinu kada je **program TeenStar** odobren od strane Ministarstva za obrazovanje i sport kao izborni, vannastavni predmet u oko 100 osnovnih i srednjih škola. S obzirom da ga je zavod za školstvo pozitivno ocenio on dobija status fakultativnog predmeta u 35 osnovnih i srednjih škola za školsku 2003/2004. Ombudsmanka za ravnopravnost polova je čim je uveden kao fakultativni predmet napisala tužbu da je program **diskriminatoran po pitanju alternativnih porodičnih oblika** (vanbračnih i istopolnih zajednica, kao i jednoroditeljskih porodica) **i po pitanju homoseksualnosti**. S obzirom da je država odobrila TeenStar program i da je on finansiran iz državnog budžeta kao i edukacija nastavnika da ga sprovode, država snosi odgovornost za

njegovo proceduralno i sadržajno sprovođenje. Problem nastaje što ne postoje nikakvi dokazi da država kontroliše kvalitet sprovođenja programa TeenStar, ne postoji nikakva zvanična evaluacija programa iako je program aktivan već 10 godina, delimično zato što u Hrvatskoj ne postoje rigorozni standardi za implementaciju i praćenje fakultativnih predmeta.

Ministarstvo za nauku, obrazovanje i sport je 2007. godine raspisalo konkurs za izradu programa zdravstvenog vaspitanja. Odobreno je 5 programa, od kojih su **3 bila od udruženja GROZD (Glas roditelja za decu)** koja su bila konzervativnog sadržaja, i **2 od strane Foruma za slobodou i obrazovanje** kojeg je karakterisao liberalni sadržaj. Programi su trajali tokom školske 2008/2009 i onda su prekinuti jer je prilikom evaluacije koju je radio Nacionalni centar za eksterno vrednovanje ustanovljeno da nije došlo do dostizanja očekivanog nivoa znanja kod učenika i da shodno tome oni nisu potrebni. Paralelno sa završenjem konkursa za izradu programa zdravstvenog vaspitanja 10. 10. 2007. godine udruženje CESI iz Zagreba u saradnji sa Međunarodnim centrom za pravnu zaštitu ljudskih prava (INTERIGHTS) i Centrom za reproduktivna prava iz New Yorka je podnelo tužbu Evropskom komitetu za socijalna prava protiv Republike Hrvatske, zbog bojazni oko implementacije GROZD-ovog programa, i već postojećeg problematičnog sadržaja do tad aktuelnog programa TeenStar. Podnosioci tužbe su smatrali da je program u suprotnosti sa čl. 11 st. 2 Evropske socijalne povelje, koju je Hrvatska potpisala i ratifikovala, i da je ugroženo pravo na zaštitu zdravlja. Evropski komitet je 30.3.2009. **doneo odluku da je program diskriminatoran na nivou seksualne orijentacije, i da sadrži stereotipe, predrasude i diskriminaciju na nivou pola.** Iako Evropski komitet poziva Hrvatsku na svoju obavezu da obezbedi seksualno i reproduktivno obrazovanje, kao obavezan predmet u okviru školskog obrazovanja, **implementacija seksualnog obrazovanja se odlaže do daljnijeg.**

Pitanje zdravstvenog obrazovanja ponovo postaje aktuelno 2012. godine kada se predlaže da bude uvedeno za uzrast od 1. razreda osnovne škole do kraja srednje škole. Najveći problem je izazivao 4. modul koji se bavi „Rodnom ravnopravnošću i odgovornim seksualnim ponašanjem“. U javnosti su usledila protivljenja i protesti koji su u medijima okarakterisani kao „Rat crkve i vlasti oko zdravstvenog vaspitanja“. Glavni protivnici programa su bili roditelji i katolička crkva.

Na Hrvatskoj biskupskoj konferenciji u novembru je iznet stav o protivljenju uvođenju zdravstvenog vaspitanja, a u decembru je crkva delila *Letke o programu zdravstvenog obrazovanja u školama* u kioscima i u dva trgovinska lanca gde je iznosila svoje stavove i pozivala roditelje da izraze svoje neslaganje sa predloženim programom zdravstvenog vaspitanja i da traže da se uvede ona vrsta programa koja bi predstavljala refleksiju njihovih vrednosti. Roditelji su se većinski ujedinili u udruženju GROZD i oni su jedni od 6 aktera koje čine 3 privatna lica, jedna politička partija (Hrvatska stranka prava 1861), kao i Udruženja za promovisanje etike, morala, porodičnih vrednosti i ljudskih prava Reforma koji su podneli predlog Ustavnom sudu da se ispita ustavnost programa. Glavni argumenti koji su podneseni sudu protiv programa su se odnosili na to da: „nikada nije održana javna rasprava, savet roditelja nije dobio mogućnost da se izjasni, Nacionalno veće za obrazovanje koje imenuje Hrvatski sabor isključeno je iz procesa kreiranja kurikuluma nacionalnih nastavnih planova i programa, radi se o nametanju ideološkog stanovišta deci i roditeljima, nije etički neutralan, čime se krši pravo roditelja da biraju način vaspitanja sopstvene dece koji im je etički prihvatljiv” (Ljubičić, 2013,).

Ustavni sud republike Hrvatske je 2013. godine doneo odluku da ukinе program zdravstvenog obrazovanja sa obrazloženjem da nije osmišljen i sproveden demokratskim putem, odnosno nije organizovana javna rasprava niti je u proces bilo uključeno Nacionalno veće za odgoj i obrazovanje, kao i da narušava slobodu roditelja u vaspitavanju sopstvene dece. S obzirom na ove proceduralne propuste, odlučio je da se ne bavi sadržajem programa jer bi bilo suviše zbog već postojećih formalnih propusta. Bitno je primetiti da nacionalni kurikulum i školski plan i program dono si sam ministar, i da postojećim zakonom nije predviđeno sprovođenje javnih rasprava ili uključivanje građanskih organizacija. Roditelji su se vodili argumen tom da prema članu ustava „roditelji su dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu te imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o vaspitanju dece”, ali zanemarili su da isti član obavezuje roditelje da su „odgovorni osigurati pravo detetu na potpun i skladan razvoj njegove ličnosti”. Evropski sud za ljudska prava je jednoglasno odbio zahtev pet bračnih parova u Nemačkoj, u predmetu pod nazivom Dojan i drugi protiv Nemačke, na osnovu koje su tvrdili da su

njihova roditeljska i verska prava ugrožena zbog održavanja predmeta seksualnog obrazovanja u osnovnoj i srednjoj školi. Prema presudi se tvrdi da se ne vrši kršenje osnovnog prava roditelja na slobodu i obrazovanje svoje dece, osnovnog prava dece na obrazovanje, kao ni kršenje osnovnog prava roditelja i dece na slobodu veroispovesti.

Slovenija

Sada bismo se osvrnuli na Sloveniju, zemlju u kojoj se seksualno obrazovanje **realizuje u okviru drugih predmeta** ali ne postoji veliki pritisak od strane organizacija i zagovaračkih grupa da se situacija promeni. Seksualno obrazovanje u osnovnim školama u Sloveniji deo je područja zdravstvenog obrazovanja, kao deo nastavnog plana za obrazovanje - "Zdravlje i seksualni život". Iako je deo nastavnog plana i programa, zbog autonomnosti obrazovnih ustanova, na svakoj pojedinačnoj školi je da odluči o tome kako da primeni ove programe i koliko časova će se oni sprovoditi. To dovodi do **neusklađenog i nejednakog znanja o seksu i seksualnosti** između učenika u različitim školama. Samo istraživanje o seksualnom obrazovanju i seksualnosti u Sloveniji počelo je tokom 1990-ih, kasnije nego u drugim zemljama. U ranim istraživanjima seksualnog ponašanja mladih u Sloveniji, dominirala je medicinska perspektiva o seksualnom ponašanju, koja se u poređenju sa istraživanjima koja su se fokusirala na sociološku perspektivu, fokusirala i na negativne aspekte seksualnosti. Istraživanja o seksualnosti koja se zasnivaju na medicinskim i biološkim aspektima seksualnosti i na zdravstvenu zaštitu kao što su sprečavanje seksualno prenosivih bolesti i prevencije prerane trudnoće, su i dalje najmnogobrojnija u Sloveniji.

Različita istraživanja takođe pokazuju različite stavove među mladima o seksualnom obrazovanju u školi. U većini istraživanja, učenici izražavaju zadovoljstvo u vezi sa seksualnim obrazovanjem u školi i mišljenja su da imaju dovoljno informacija o seksu, zaštiti i seksualnosti. Ali, kako pokazuju istraživanja o seksualnoj obrazovanosti mladih, postoje **rupe u znanju**, posebno kad je u pitanju pobačaj i seksualno prenosive bolesti koje nisu HIV. Sve veći broj mladih **dobija informacije o seksu i seksualnosti na internetu** koji, pored škole, postaje glavni izvor informacija o seksu. U studiji o „Informisanosti o postupku i komplikacijama

pobačaja,” ispostavilo se da većina devojaka u srednjoj školi nema ličnog ginekologa i ne razgovara o seksu sa roditeljima. Tema seksualnog odnosa je i dalje tabu tema iako mladi u istraživanjima izražavaju da bi želeli da dobiju više informacija od svojih roditelja, većina roditelja nerado raspravlja sa svojom decom o temi seksa.

U istraživanju o seksualnom obrazovanju u javnim školama, **47% od 890 ispitanika_ca** smatra da bi seksualno obrazovanje trebalo da bude poseban predmet. (Razpotnik, 2016) U istom istraživanju, đaci su najčešće identifikovali pokušaj ili izvršeno silovanje kao seksualno nasilje, dok je malo njih identifikovalo neželjeno dodirivanje, nagovaranje na seks, dobacivanje i zviždanje kao seksualno nasilje.

Neka istraživanja se takođe izvode u oblasti seksualnog obrazovanja u vrtićima. 2000. godine, kolege iz Ministarstva za decu i adolescentsku psihijatriju, Odsek za zdravlje i životnu sredinu i Medicinski fakultet Švedskog univerziteta, sprovele su istraživanje o seksualnom ponašanju dece uzrasta od 3 do 6 godina kod kuće i u vrtiću. Glavni cilj studije bio je da otkrije koja se seksualna ponašanja pojavljuju u vrtiću a koja se pojavljuju kod kuće i koliko često se javljaju u datom okruženju. Jedan od razloga koji su naveli da se određeno seksualno ponašanje češće pojavljuje u kućnom okruženju nego u vrtiću, jeste da u vrtiću deca veoma brzo uče šta jeste a šta nije prihvatljivo ponašanje u odnosu na sredinu u kojoj se nalaze.

U istraživanju o stavovima zaposlenih u vrtiću prema seksualnom obrazovanju, utvrđeno je da nije bilo statistički značajnih razlika u mišljenjima in tervjuisanih zaposlenih u vrtiću u vezi s tim kada je dete odgovarajuće starosti za sprovođenje sadržaja seksualnog obrazovanja. Bez obzira na staž, položaj i vrtić, intervjuisani zaposleni su smatrali da je drugo doba (starost od 3-6 godi na) predškolskog deteta prikladnije od prvog doba za uvođenje sadržaja seksualnog obrazovanja za predškolsku decu. Autorka citira A. Menegali, koji smatra da je uobičajeno seksualno ponašanje dece, kao što su fizički kontakt, seksualno interesovanje, samo-istraživanje, interesovanje za genitalije, seksualno ponašanje sa drugom decom i seksualna verbalizacija, ignorisano od strane vaspitača. Ne postoji adekvatno obrazovanje za vaspitače o ovim temama niti pravilnik postupanja, zbog čega bismo mi predložili uvođenje specijalizovanog obrazovanja za vaspitače, kao i za nastavnike i profesore. Autorka je do-

dala mišljenje J.S. Schroeder koji tvrdi da roditelji i drugi odrasli često negativno reaguju na seksualno ponašanje dece predškolskog uzrasta, a neki čak kažnjavaju decu ako ih vide da dodiruju svoje genitalije. Dakle, **zbog nedostatka adekvatnog znanja** o seksualnom razvoju dece, **odrasli su nespremni i ne znaju kako da reaguju** na seksualno ponašanje dece. Nespremnost roditelja je ta kođe posledica tabuizacije teme seksa i nepripremanje odraslih na pitanja koja deca često imaju o, na primer, rođenju. Istraživanja u Finskoj, zemlji kojoj ćemo se sledeće posvetiti, takođe pokazuju neadekvatno i nedovoljno znanje dece o njima samima i pokazuje nam da postoji potreba da se ove teme, prilagođene za uzrast i na kontekst sprovode i pre nego što deca stupe u tinejdžersko doba.

Iako je seksualno obrazovanje u Sloveniji uglavnom pokriveno kroz ra zličite predmete u školama, potrebno je više rada da se uspostavi kohezivan, holistički pristup seksualnom obrazovanju. Jedan razlog za to je da sve više i više učenika dobija svoje informacije na internetu. Iako te informacije mogu biti korisne, od velike važnosti je da su deca usmerena na literaturu i sadržaj koji je proveren, zbog velike količine dezinformacija na internetu.

Finska

Za razliku od Hrvatske i Slovenije, gde je seksualno obrazovanje sprovedeno u obrazovnom sistemu kroz više predmeta i nedovoljno holističko, u Finskoj se seksualno obrazovanje od 2001. godine **sprovodi sveobuhvatno u okviru zdravstvenog obrazovanja**. U ovom delu poglavlja bismo vam predstavili kratku istoriju uvođenja seksualnog obrazovanja u Finskoj i razloge za njen trenutni uspeh. 1947. godine u Helsinkiju je osnovano prvo **udruženje za bračno savetovanje, Vaestoliitto**, koje je imalo za cilj da promoviše nacionalni pronatalizam. U početku se organizacija fokusirala na savetovanje i obrazovanje za bračne parove, ne nudeći opštu distribuciju informacija o kontracepciji široj javnosti. Napetost između pronatalizma i planiranja porodice bila je evidentna, a lekari su se u početku pridržavali restriktivnih kriterijuma za kontracepcijsko savetovanje, na primer kontracepcija bi bila davana samo ženama koje su imale dvoje ili više dece.

Sredinom 1950-ih, stavovi prema kontracepciji su se promenili, na glašavajući odgovornu upotrebu za sprečavanje pobačaja i održavanje po

rodičnog blagostanja. Vaestoliitto je počeo da preporučuje kontracepciju za regulisanje reprodukcije, obezbeđivanje odgovarajućih intervala rođenja i reša vanje zdravstvenih problema. Promena javnog mnjenja dogodila se 1960-ih, nakon kampanje studenata koji su se zalagali za besplatan abortus i distribuciju kontracepcije, što je dovelo do širenja ideja seksualnog oslobađanja koje kriti kuje tadašnje represivne zakone.

Zakon o abortusu iz 1970. godine obeležio je prekretnicu, omogućavajući pobačaj u prvih 16 nedelja. Međutim, identifikovani su nedostaci, podstičući promene u Zakonu o javnom zdravstvu (1972) i Zakona o abortusu (1979). Postavljen je nacionalni komitet za seksualno obrazovanje da bi se poboljšala distribucija informacija o kontracepciji, naglašavajući širi kontekst seksualnosti i sveobuhvatnog obrazovanja o intimnim odnosima.

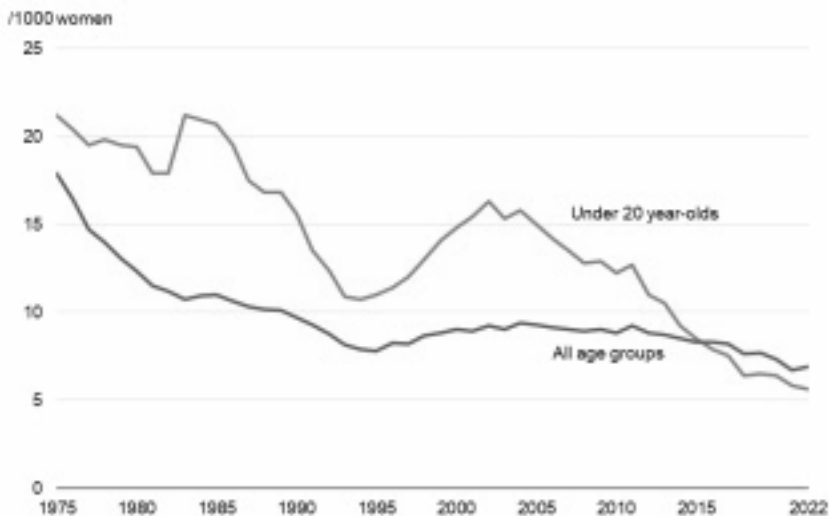
Mnogim zemljama **nedostaje znanje zasnovano na dokazima o uspehu njihovog seksualnog obrazovnog programa**, a u nekim slučajevima ovi programi se ne primenjuju efikasno. U nekoliko zemalja u Evropi sa stanovništvom većinski katoličke veroispovesti, pokazano je da seksualno obrazovanje ili ne postoji ili je lošeg kvaliteta uprkos obavezanim programima. Finska se ističe kao **jedina nordijska zemlja u kojoj je seksualno obrazovanje proučeno** kroz nacionalna istraživanja i kvizove znanja o seksualnom zdravlju iz 1996, 2000 i 2006.

Finsko ministarstvo socijalnih poslova i zdravlja objavljuje godišnji časopis za obrazovanje o seksualnosti od 1987. godine, pružajući informacije i kondom svim 15-godišnjacima. U časopisu su takođe informacije za roditelje i na osnovu anketa, prijemnici imaju pozitivno mišljenje o njemu. Sredinom **1990-ih došlo je do smanjenja školskog seksualnog obrazovanja**, ali je tokom 2000-ih broj sati u obaveznoj nastavi, posvećen seksualnom obrazovanju, po rastao zbog fokusa na zdravstveno obrazovanje u školama. Takođe je tokom smanjenja **1990-ih povećan broj abortusa kod devojaka ispod 20 godina**. Ministarstvo zdravlja pripisuje smanjenje broja abortusa nakon 2003. godine uvođenju seksualnog obrazovanja kao posebnog predmeta.

Zakon o osnovnom obrazovanju u 2001. godini zdravstveno obrazovanje opredeljuje kao poseban predmet, koji pokriva seksualno obrazovanje sveobuhvatno. Istraživanja u Finskoj su takodje našla povezanost između nivoa obrazovanja i abortusa. (Väisänen, 2015)

Za razliku od Hrvatske, gde su se religiozne grupe i roditelji protivili uvođenju seksualnog obrazovanja, **katolička crkva u Finskoj je prihvatila uvođenje programa** i sprovodi ga u svojim specijalizovanim školama.

Kvalitet seksualnog obrazovanja u Finskoj takođe je povezan sa nivoom seksualnog znanja među učenicima. Kvalitetno seksualno obrazovanje, definisano količinom sati posvećenih seksualnom obrazovanju i pokrivenih tema, po kazalo je jasnu vezu sa boljim rezultatima prikazanog znanja. Saradnja između nastavnih i zdravstvenih organa, zajedno sa ulogom medicinskih sestara u školi, odigrala je značajnu ulogu u obrazovanju o seksualnosti. Faktori poput promena u propisima pornografije, stav o homoseksualnosti i promenama u zakonodavstvu, uticali su na razvoj seksualnog obrazovanja u Finskoj.

Pobačaji na 1000 žena istih godina 1975-2022

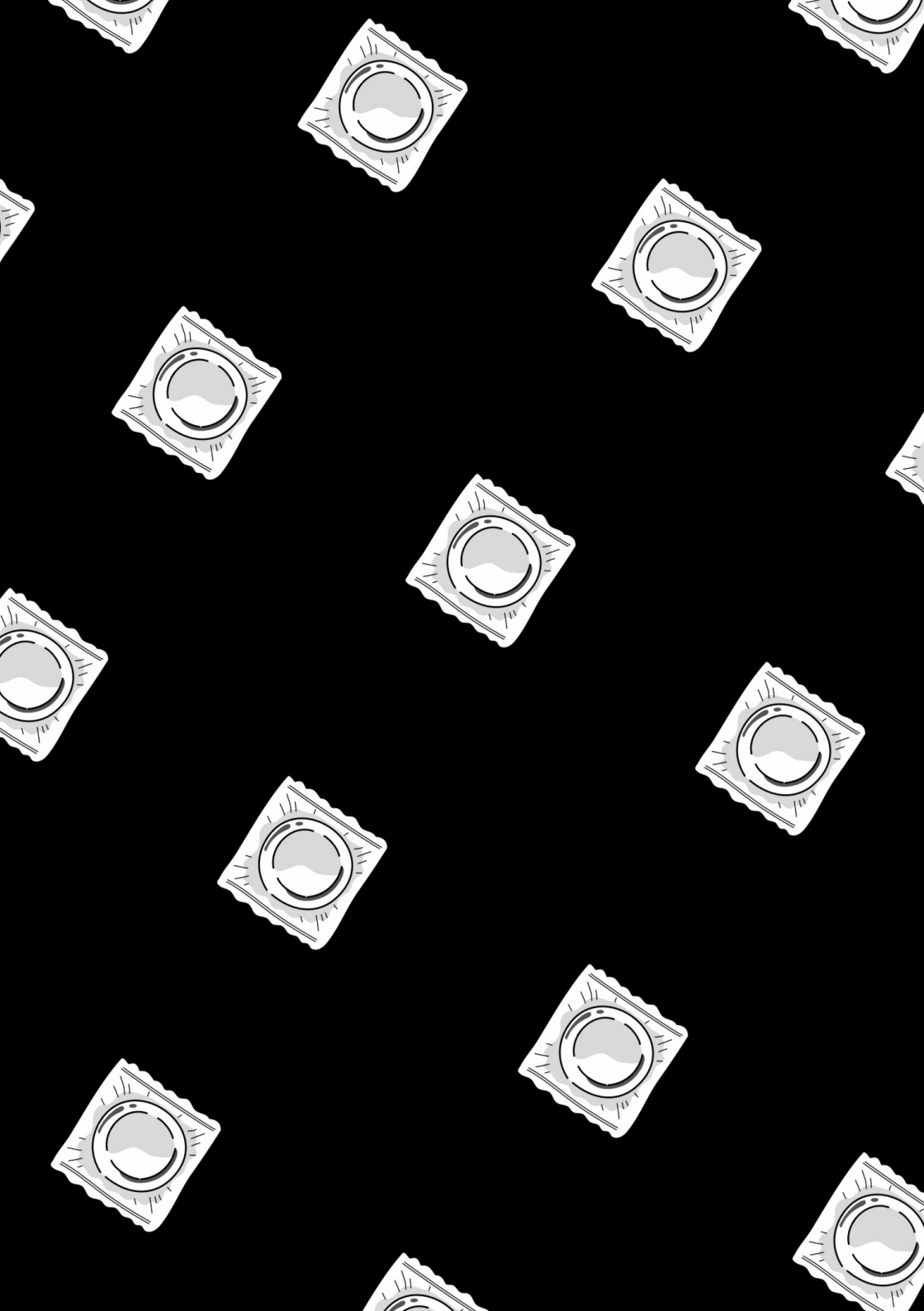
Finsko seksualno obrazovanje evoluiralo je od preventivnog zdravstvenog obrazovanja, čiji je cilj sprečavanje neželjene trudnoće i venerične bolesti. Fokus seksualne politike je prešao od isključivo odraslih osoba u braku, do naglašavanja individualne autonomije i odgovornosti.

Koncept liberalnog seksualnog obrazovanja povezao je seksualnost, dobro uravnoteženu ličnost i zdravlje kroz psihoterapijsko razumevanje.

Akcenat je prešao iz reproduktivne discipline do psihoterapijske brige za seksualnu uravnoteženost, i odvajanju seksualnosti od teme isključivo vezane za brak i porodični život.

Internacionalna borba za seksualno obrazovanje ima dugu istoriju i primere nezavršene borbe vidimo u zemljama okruženja i u Srbiji. Za dalju borbu je potrebno da smo opremljeni iskustvom i znanjem o situaciji na terenu, kao i da smo svesni svih uticaja i mišljenja koja kruže po medijima i njihovim glavnim narativima. U narednim delovima publikacije osvrnućemo se upravo na narative i iskustva koja doprinose daljoj borbi.

Otpori i njihovo prevazilaženje: Kako se vodi(la) borba za seksualno obrazovanje

Argumenti o seksualnom obrazovanju

Ideje o seksualnom obrazovanju se prvi put javljaju **krajem 19. i početkom 20. veka**, u ekonomski najrazvijenijim zemljama **Evrope i Severne Amerike**. Tada se javljaju i mnogi drugi odgovori na seksualnost u modernom, urbanom, sekularizovanom društvu – pokret za legalizaciju kontracepcije (zajedno sa državnom kriminalizacijom kontracepcije), pokret za pravo na abortus, ideje o dekriminalizaciji homoseksualnosti, pa i otvoreniji razgovori o seksualnosti u javnom diskursu, kroz rad ljudi poput Sigmund Frojda, Magnus Hiršfelda ili Vilhelm Rajha. Seksualno obrazovanje je nastalo kao još jedan element u toj konstelaciji, koja se razvijala upravo kao **odgovor na sve veću pojavu seksualnih odnosa van braka, širenja polno prenosivih bolesti, rasprostranjenja prostitucije u velikim gradovima, kao i maltuzijanskih strahova oko populacione eksplozije**.

Od samog početka seksualno obrazovanje prate različite argumentacije i ideje vodilje. Neke koncepcije seksualnog obrazovanja su bile **“liberalnije,”** sa fokusom na pravo pojedinaca_ki i porodica da odlučuju o broju dece koje će imati, kao i da, ukoliko stupaju u vanbračne odnose, da to rade na bezbedan način. Druge su bile nešto **“konzervativnije,”** zalažući se isključivo za negativno seksualno obrazovanje, koje bi učenicima prenelo sve moguće strašne aspek te seksa i seksualnosti, bez davanja drugog konteksta, sa ciljem da ih odvraća ne samo od nezaštićenih seksualnih odnosa koji potencijalno prenose bolesti, nego i od vanbračnih seksualnih odnosa kao takvih. Međutim, treba imati i na umu da su početkom 20. veka (pre Drugog svetskog rata), zagovornice_i seksualnog obrazovanja uglavnom bile osobe koje su na neki način bile povezane sa **feminističkim pokretom, ranim pokretima za seksualno oslobođenje i/ili socijalističkim pokretom**. Naravno, ne bismo smeli projektovati naše prekonceptije o sadržaju tih ideoloških oznaka, jer se on u mnogo čemu razlikovao u odnosu na ono što one predstavljaju danas. Na primer, brojni ženski pokreti su zagovarali čednost kao vrlinu i nadali se da će seksualno obrazovanje uspjeti da je ostvari među mladima. Mnoge lič-

nosti koje su se u to vreme borile za progresivne ciljeve, ujedno su bile pogovornici_e eugenike, ideje da “rasa” treba da bude pročišćena kroz kontrolu populacije i ograničavanje broja dece koju rađaju siromašni i nepoželjni članovi društva – danas bismo takvu ideju svi jasno svrstali u domen ekstremne desnice, iako tada to nije bio slučaj. Više ranih napora za uvođenje seksualnog obrazovanja je zapravo bilo motivisano idejama eugenike, nadajući se da će na taj način ograničiti broj dece među siromašnim porodicama. Iako je seksualno obrazovanje na Zapadu postalo odvojeno od ideja planiranja porodice, u zemljama Trećeg sveta će, kada se budu prvi put javljali slični naponi tokom 80-ih godina prošlog veka, ovakva arugmentacija oživeti, kao odgovor na veliki prirodni priraštaj u tim zemljama.

Sa druge strane, kroz istoriju će se seksualno obrazovanje pravdati i pro-natalističkim argumentima u onim državama gde je rast populacije bio nizak, u nadi da će ispravna edukacija u ovom domenu dovesti do toga da porodice imaju više dece. Ovakve kontradiktorne pozicije u zagovaranju za (i protiv) seksualnog obrazovanja su pre pravilo, nego izuzetak. Suštinski, seksualno obrazovanje kao koncept sam po sebi nije jasno definisan – on se odnosi na bilo kakvu edukaciju vezanu za seksualni život ljudi, a sadržaj te edukacije može biti i pro- i anti-natalistički; i za seksualnu slobodu i za čednost; za praktikovanje bezbednih seksualnih odnosa, koliko i za potpuno odricanje od svakog seksa pre braka, uključujući tu i masturbaciju. Ipak, uprkos ovim istorijskim i geografskim razlikama, možemo istaći neke konzistentne elemente.

Prvi jeste da, uprkos konzervativnim argumentima da će dovesti do seksa među mladima i porasta ‘nemoralnog ponašanja’, seksualno obrazovanje se javlja mahom kao **odgovor na neku već postojeću krizu seksualnog ponašanja** mladih u društvu. Pored navedenih populacionih kriza, najčešće su u pitanju masovna širenja seksualno prenosivih bolesti (kriza SIDE 80-ih je dovela do po javljanja programa seksualnog obrazovanja širom sveta na nivou koji je do tad bio bez presedana) ili porasta maloletničkih trudnoća. Zadati cilj seksualnog obrazovanja jeste da umanji potencijalnu štetu i spreči ta rizična ponašanja, tako što predaje mladima adekvatno znanje da donesu ispravne odluke.

Još jedna konzistentnost kroz istoriju jeste da su **protivnici seksualnog obrazovanja često povezani sa religijom i crpe svoju argumen-**

taciju iz nje. Neki od glavnih protivnika ove vrste obrazovanja su bili iz redova sveštenstva; njihova glavna argumentacija jeste pre svega da će seksualno obrazovanje dovesti do ‘grešnog’ ponašanja među mladima, odnosno da će narušiti dečiju nevinost tako što će im predati znanje koje ona ne bi trebala da imaju. Tu postoji raskorak u izbegavanju ove teme kod roditelja, što ponekad dovodi do širenja dezinformacija među decom (“decu donose rode” ili “oslepećeš ako masturbiraš” i sl.). Čak i kada postoji otvorenost kod roditelja da diskutuju o ovoj temi sa svojom decom, njihova znanja mogu biti vrlo ograničena, s obzirom na to da u našem društvu postoje brojni mitovi o seksualnim odnosima, koji se mogu razbiti jedino ispravnom edukacijom. Stoga je ideja da su roditelji u potpunosti kvalifikovani i dovoljni da decu uče o seksu nešto što je istinito samo u vrlo ograničenom broju slučajeva.

Još jedna grupa ljudi koja je bila izvor otpora (iako su pojedinačni_e predstavnici_e bili_e takođe i među glavnim zagovornicima_ama seksualnog obrazovanja) kroz istoriju jesu sami nastavnici_e. Neki od njih sami imaju konzervativne vrednosti, te njihov otpor prati to razmišljanje. Međutim, mnogo češće je taj **otpor poticao od nespermnosti nastavnica_ka da oni sami budu mete napada roditelja ili javnosti zbog sadržaja koji predaju.** Postojali su brojni slučajevi napada roditelja na konkretne nastavnice_ke zbog predavanja seksualnog obrazovanja njihovoj deci – čak i kada je to bio deo zvaničnog školskog programa. Ukoliko nije bio deo programa, nastavnice_i su mogle_i da dobiju i otkaze zbog toga što razgovaraju sa učenicima_ama o seksualnosti ili odgovore na njihova pitanja o toj temi. Sa druge strane, sama deca mogu biti izvor nelagodnosti po pitanju predavanja seksualnog obrazovanja. Ova tema može da izazove smejanje, ismevanje, neprijatnosti na času, neumesna lična pitanja o seksualnom životu predavača_ica, te nije uvek dočekana sa entuzijazmom osoba odgovornih da se sa tim nose.

Jedan interesantan pravac argumentacije koja se konzistentno javlja jeste **odbacivanje seksualnog obrazovanja kao nečeg “stranog” i navodno nametnutog** sa strane. Kada je u pitanju Istočna Evropa i zemlje Trećeg sveta, često se govori da je u pitanju nešto što dolazi “sa Zapada”; u zapadno-evropskim državama je to najčešće “nešto preuzeto iz SAD,” dok je u SAD to “nešto preuzeto iz Evrope” (najčešće se spominje Švedska). U ovome donekle i ima istine – savremeno seksualno

obrazovanje se jeste dobrim delom razvijalo u SAD, kao i u Švedskoj i Velikoj Britaniji, odakle su posle primeri dobre prakse bili šireni kroz međunarodne organizacije. Međutim, treba napomenuti da svakako to što postoji određeno preuzimanje znanja iz inostranstva, ne znači da ne postoje autohtone ideje o seksualnom obrazovanju, niti ga to samo po sebi nužno diskredituje. Štaviše, iako je ranije postojala podrška međunarodnih organizacija poteklih iz SAD za razvoj seksualnog obrazovanja, danas je Amerika izvor brojnih konzervativnih diskursa o ovom pitanju i spoljna politika konzervativnih vlada u Americi je zapravo dovela do širenja brenda seksualnog obrazovanja koji isključivo promovise apstinenciju i ne uči mlade kako da imaju bezbedne seksualne odnose (odnosno uči ih da su jedini bezbedni seksualni odnosi oni koji se dešavaju unutar braka). Iako nije uvek zasnovana u potpunosti na realnom stanju, nacionalistička argumentacija može da bude vrlo efektivna, prikazujući seksualno obrazovanje kao način da strani protivnici nacije (u najmračnijim verzijama ovog narativa tu ulogu preuzimaju tajnoviti jevrejski kabali) spuste natalitet ili rašire nemoralne ideje među omladinom nacije. Zato je važno istaći i da su konzervativni argumenti protiv seksualnog obrazovanja (uključujući i one zasnovane na nacionalizmu) ipak globalni fenomen, podložan međunarodnom uticaju, pogotovo danas.

Što se tiče glavnih zagovornika seksualnog obrazovanja, međutim, to su najčešće sami učenici, koji u istraživanjima konzistentno govore o nedostatku adekvatnih izvora informacija na ovu temu, kao i o eksplisicitoj želji da o tome kvalitetno uče u školama. Prema najnovijem izveštaju o potrebama i položaju mladih Krovne organizacije mladih Srbije iz 2023. godine, čak 71% ispitanih mladih u Srbiji smatra da seksualno obrazovanje treba da postoji u školama, dok njih 69% smatra da treba da postoji obrazovanje o međuljudskim odnosima. Ovakve brojke su vrlo indikativne. Međutim, pošto mladi često nisu grupa čiji glas se adekvatno čuje ili koji imaju uticaja na političke procese, čak i po pitanju stvari koje ih se vrlo direktno tiču, onda neretko ova široka podrška (koja nije samo slučaj u našoj zemlji; slične brojke se mogu naći i drugde) ostaje nezapažena.

S obzirom na svu kontroverzu, koja redovno prati, seksualno obrazovanje, zagovornici su razvili neke strategije kojima uspevaju da spuste diskurs sa čisto emotivnih, instinktivnih reakcija i da pokušaju da pod ta-

kvim uslovima uvedu neku vrstu seksualnog obrazovanja. Prva jeste preimenovanje seksualnog obrazovanja u nešto manje “vulgarno” – makar u očima većine ljudi. Tu imamo termine poput porodičnog obrazovanja, zdravstvenog obrazovanja, uzgoja dece, moralnog obrazovanja, populacionog obrazovanja, obrazovanja o SIDI, adolescenskog obrazovanja i dr. Sličnu motivaciju za smanjivanje javne kontroverze je imao i pristup razdvajanja seksualnog obrazovanja iz posebnog predmeta na već postojeće predmete – poput Biologije, Građanskog vaspitanja, Društvenih nauka i sl. Međutim, ovaj pristup često nije adekvatan, jer onda postane lakše da se propisane lekcije o seksualnom obrazovanju samo preskoče – ne postoji niko ko je konkretno odgovoran za njih, te i učenici_e nemaju nikog kome mogu konkretno da se obrate sa svojim pitanjima.

U zagovaranju za seksualno obrazovanje, treba imati na umu iskustva drugih pokušaja da se uvede seksualno obrazovanje, potencijalnih negativnih odgovora na njih, kao i argumente protiv takvih odgovora. Desni diskurs u Srbiji je do sada dosta pratio globalne trendove kada je bio u pitanju otpor seksualnom obrazovanju – sa glavnim fokusom na nacionalističke argumente i roditeljsko pravo da se edukuju deca u skladu sa vrednostima porodice. Ovaj drugi argument se pogotovo javljao kroz izvlačenje različitih potencijalno kontroverznih paragrafa iz konteksta, pre svega ako spominju homoseksualnost, transrodnost ili druge slične “opasne” teme.

U stranoj literaturi se ne nailazi na uvođenje obrazovnih paketa o seksualnom zlostavljanju dece od Incest trauma centra. S toga je kod nas bilo protivljenja njihovom sadržaju. Pre svega je to strah od “oduzimanja dece” od strane službi socijalnog rada, kao i od toga da će obrazovanje dece o potencijalnim rizicima od seksualnog zlostavljanja dovesti do okretanja dece protiv njihove porodice. Kako to može da se dogodi u porodicama gde seksualno zlostavljanje nije prisutno, nije bilo najjasnije u ovakvim komentarima, koji su ipak bili relativno brojni. Naša preporuka na osnovu dosadašnjih iskustava jeste da je za uvođenje ovakvih programa poželjno zadobiti što širu podršku različitih društvenih aktera – a pogotovo onih kojih se to direktno tiče, odnosno učenika_ca, profesora_ki i roditelja. Istovremeno treba paziti na reakciju verskih zajednica i nastojati da se njeni efekti ublaže – ukoliko je moguće među njima pronaći saveznike_ce, to je vrlo poželjno, ali to zavisi od relativne konzerva-

tivnosti dominantnih verskih struja u društvu. U svakom slučaju, treba se spremati da se daju odgovori na pitanja isključivog roditeljskog prava da prenose vrednosti na svoju decu, o tome da je u pitanju strani uticaj, ili da će se deca ovim obrazovanjem navesti na nečedna ponašanja. Ovim idejama treba suprotstaviti ideje kojima se predložen program seksualnog obrazovanja vodi i ciljeve koji njime žele da se postignu – što su najčešće ublažavanje rizičnog ponašanja mladih, promovisanje tolerancije i ravnopravnosti među različitim grupama - pre svega rodne ravnopravnosti, kao i poštovanje autonomije u donošenju odluka, uz prethodnu adekvatnu informisanost o mogućim rizicima.

Antirodni pokret ^[1]

Prethodno smo se osvrnule na prikaz glavnih argumenata kroz istoriju koji su korišćeni od strane aktera koji su se protivili seksualnom obrazovanju, sada bismo da se fokusiramo na sadašnji trenutak i opišemo osobine društvene sile koju identifikujemo kao najvećeg protivnika politika rodne ravnopravnosti pa i progresivnog seksualnog obrazovanja. Novi oblik reakcije na politike jednakosti koji mnogi autori označavaju kao **antirodni pokret**. Verujemo da je od koristi upoznati se sa načinom delovanja i organizovanja ovog narastajućeg društvenog pokreta, kako bi oni koji se organizuju na suprotnoj strani bili upoznati sa reakcijama protivnika _ca seksualnog obrazovanja.

Rodna teorija se već više od decenije pojavljuje kao termin koji koriste oni_e koji_e se najčešće protive istopolnom braku i drugim seksualnim pravima ili politikama rodne ravnopravnosti, da bi označili_e navodnu agendu, skriveni plan, radikalnih feministkinja i LGBT aktivista, usmeren protiv tradicionalne porodice, protiv muškosti i ženskosti. “Rodna teorija”, koja se negde naziva i “rodna ideologija” ili “genderism” osnovna je meta antirodnog pokreta i korišćenjem ovih termina aludira se da postoji koherentna teorijska zamisao koja se naziva rodnom teorijom, iako to u nauci nije slučaj. Ona se predstavlja kao projekat društvenog inženjeringa koji za cilj ima da stvori svet u kome rod više neće biti važan.

Prekretnicu za ovaj pokret, Roman Kuhar vidi u jednim od najmasovnijih protesta u skorijoj istoriji Francuske, kada je 2013. godine oko milion ljudi protestovalo protiv istopolnih brakova. Učesnici ovog protesta

nosili su transparente sa natpisima “Ne rodnoj teoriji”, “Ne rodu”, nakon čega termin postaje opšte mesto. Ovo je trenutak kada katolička crkva takođe počinje aktivnije da učestvuje u građanskim debatama, mešajući se otvorenije u poslove države i društva, bez straha da se takvo nešto može tumačiti kao udar na sekularizaciju. Ovaj termin uskoro počinju da koriste političari_ ke širom Evrope, a postaje popularan i u široj javnosti.

Iako crkva često jeste jezgro ovog pokreta, on nije religijski pokret, tvrdi Kuhar, već ujedinjuje razne grupe kao što su porodična udruženja, pro life aktivisti_ kinje, radikalno nacionalističke grupe. Svi oni se ujedinjuju pod slikom zaštite “nevinog deteta” od korumpiranih i pokvarenih elita, koje kako oni zamišljaju, čine feministkinje i LGBT aktivisti. Ta elita ima totalitarnu ideologiju koja je navodno usmerena protiv “prirodne porodice” i “prirodnog poretka” između muškarca i žene kao dva komplementarna, ali ne i jednaka bića. **Retorika pokreta** se koncentriše oko **zaštite nevinog deteta** bilo da ga treba zaštititi od usvajanja od strane istopolnih parova, od indoktrinacije rodnom teorijom u školama ili od žena koje vrše abortuse. Za ove grupe, “rod” funkcioniše kao zajednički imenitelj pretnje svih za njih nepoželjih pojava. “Rod” je **napad na** ono što je za svaku od ovih grupa centralni pojam njihove ideologije, bilo da se radi o **prirodi**, na šta se odazivaju religijske grupe, **naciji** (nacionalisti) ili o **normalnosti**, sa čime rezonuju konzervativke_ ci. Antirodni pokret često pokušava da prikrije svoju povezanost sa religijskim institucijama, naročito u zemljama gde crkva nema veliki ugled, **predstavlja se kao moderan**, “kul” i mladalački. Trudi se da izgleda kao **razmuni otpor, glas ugnjetenog naroda** za koji su stvari jednostavno otišle predaleko. U ovome je antirodni pokret drugačiji od prethodnih konzervativnih i religijskih otpora politikama jednakosti. U nekim državama antirodne grupe su se transformisale u političke partije, a negde je antirodna ideologija postala deo zvanične državne politike, kao što je to slučaj u Brazilu, Mađarskoj ili Poljskoj. Antirodni pokret čak formira i međunarodne koalicije kao što su na primer “Evropska građanska inicijativa za zaštitu braka i porodice” i “Agenda Evrope”. **Ciljevi** ovakvih inicijativa su: zabrana istopolnih brakova, zabrana razvoda, zabrana istopolnog usvajanja, zabrana veštačke oplodnje, legalizacija školovanja kod kuće, ukidanje zakona o rodnoj ravnopravnosti, i to sve na nivou Evropske unije.

“Agenda Evrope” je dobar primer **taktike** antirodnog pokreta, koji se trudi da napravi zbrku u pojmovima, koristeći pojmove koje koriste feministkinje, menjajući im značenje. U svojim uputstvima za pro-life aktiviste oni navode da je dobro koristiti reči koje koriste njihovi protivnici, kao što su na primer reproduktivna prava, ali u isto vreme pokazati kakvo značenje te reči imaju za njih, čime pokušavaju da kontaminiraju vokabular stvoren na suprotnoj strani, tako da se on ne može više koristiti. Preformulisane izraze koristio je i Vatikan kada je izdao takozvani leksikon dvosmislenih i diskutabilnih termina nudeći sopstvene definicije pojmova kao što je rod.

Repertoar protestnih akcija antirodnog pokreta obuhvata peticije, demonstracije, pokretanje pravnih postupaka, lobiranje, organizovanje referendumskih kampanja i slično. Međutim, nisu samo usko gledano političke akcije u njegovom fokusu, već je od velikog značaja za pokret usmeravanje pažnje na proizvodnju znanja. Optužujući društvene nauke da su ideološke, a naročito programe studija roda, antirodni pokret osniva alternativne institucije proizvodnje znanja. Centar **diskursa** antirodnog pokreta je izazivanje panike i straha. Vrlo često aktivisti pokušavaju obeležiti politike ravnopravnosti kao nedemokratske i kao ugrožavajuće za verske slobode.

Glavne **mete antirodnog pokreta** su LGBT prava, posebno prava na brak, reproduktivna prava, ali i borba protiv rodno zasnovanog nasilja. Posebna meta su **javne škole** i obrazovni proces gde se navodno deca seksualizuju i “ispira” im se mozak rodnom teorijom i homoseksualnom propagandom. Tako su neke od akcija protiv obrazovnih institucija poziv roditeljima da ne puštaju svoju decu u školu na nekoliko dana kao znak protesta. U Italiji su vlasti čak postavile posebne antirodne telefone gde roditelji mogu prijaviti slučajeve “rodne indoktrinacije”. Može se reći da kampanje antirodnog pokreta na javne škole, pored generalnog pritiska da se o nekim temama u školi ne raspravlja, uzimaju nekoliko oblika: generalni protest protiv seksualnog obrazovanja, optuživanje da određeni udžbenici promovišu “rodnu ideologiju”, organizovane akcije da se deca ne puštaju u školu. Glavne tačke sporenja su najčešće oko rodne jednakosti i pozitivnog predstavljanja homoseksualnosti.

Što se tiče **razmera ovog pokreta**, jedno istraživanje identifikuje 117 antirodnih organizacija koje deluju u Evropi i šire, a koje su potrošile

preko 700 miliona dolara između 2009. i 2018. godine za potrebe ovog pokreta. Oko 10% izvora dolazi iz SAD gde pokret podržavaju konzervativne organizacije, 30% dolazi iz Rusije gde pokret finansiraju oligarsi, a ostatak dolazi iz Evrope.

Razloge za pojavu i uspešnost antirodnog pokreta Kuhar i drugi autori nalaze u nekoliko objašnjenja. Prvo, ovaj pokret strateški pojačava neizvesnosti o iskonskim pitanjima čovečanstva. Rod kao jedan od najvažnijih identitetskih odrednica ljudi, javlja se kao prosta istina i odgovor na pitanje - ko smo mi? Mi smo muškarci i žene. Propitivanje šta znači biti muškarac ili žena donosi nesigurnost. Pored egzistencijalne nesigurnosti autori uspon antirodnog pokreta tumače kao odgovor na nekoliko vrsta kriza koje pogađaju savremeno društvo. **Kriza liberalne demokratije** i problemi izazvani **neoliberalizmom**, to jest njegovim negativnim ekonomskim posledicama: kolapsom socijalne države, porastom individualizma i konzumerizma. Smatra se da su ove posledice pripremile plodno tlo za antirodni pokret, naročito među onima koji_e su u ovim procesima najviše izgubili. Tako se ovaj pokret tumači kao konzervativna reakcija na neoliberalizam i nepoverenje u demokratiju. U prilog ovom tumačenju ide i činjenica da se većina inicijalnih protesta antirodnog pokreta dešavala u trenutku ekonomske krize. Zato se pokret koristi idejom sukoba naroda i pokvarenih elita. U Istočnoj Evropi se “rodna ideologija” često razume kao neokolonijalni projekat Zapada, koji širi uticaj svojih dekadentnih vrednosti. U tom kontekstu se takva slika tumači, pored, naravno, sveprisutne homofobije, izneverenim očekivanjima dostizanja standarda Zapada. Umesto očekivanog progressa nakon društveno-ekonomskih transformacija, zemlje Istočne Evrope dobile su u očima stanovništva samo lekcije o “lepom ponašanju” poštovanju demokratije i političke korektnosti. Antirodni pokret tako obećava ljudima svetlu budućnost, ali je ta budućnost zapravo u idealizovanoj prošlosti, to jest u vraćanju “prirodnom” poretku stvari u kome su muškarci muškarci, a žene žene.

Kriza maskuliniteta je pojava da se neki muškarci osećaju kao gubitnici politika jednakosti i uspeha feminizma. Muškarci se nalaze pred izazovom svog novog položaja u društvu koji nije sasvim jasan. Za takve muškarce, antirodni pokret postaje prilika da se povrati navodno prirodna uloga muškarca i njegov autoritet, koji je preotet od strane žena, LGBT

osoba i migranata. Kriza muškosti može se manifestovati i u osećaju nekih žena da su preplavljene poslom i da nose teret neoliberalne emancipacije, te izlaz vide u tradicionalnoj snažnoj muškoj figuri hranitelja porodice.

Kriza jednakosti manifestuje se kao kolektivni osećaj zamora od jednakosti, određen broj ljudi je uveren da je dovoljan stepen jednakosti već ostvaren u društvu i da su dalji zahtevi, naročito oni za rodnu i LGBT jednakost, traženje dodatnih, a ne jednakih prava. Ovaj zamor prepoznaje se u preziru prema “woke” kulturi i osećaju da je javnost preplavljena “nebitnim” temama.

Neka od ovih tumačenja mogu nam dati naznake zašto antirodni pokret uspeva da komunicira i na koje legitimne potrebe ljudi on daje pogrešan, ali funkcionalan odgovor. Ipak iz gore navedenog ne bi trebalo da steknemo utisak da je ovaj pokret isuviše moćan, i da su sve njegove strategije uspešne. Često je reakcija na antirodni pokret u smeru jednakosti veća, nego njegov prvobitni učinak, a življeno iskustvo ljudi često je u suprotnosti sa slikom koju promoviše ovaj pokret.

Kako se boriti protiv opisanog pokreta čija će sigurna meta biti program sekuslnog obrazovanja? Nema gotovih rešenja, ali pored poznavanja načina na koji će ovaj otpor biti vršen, čini se da iz ovog opisa funkcionisanja antirodnog pokreta možemo da zaključimo da je potrebno da se ljudi konstantno suočavaju sa razornim činjenicama nejednakosti, ali i da se traga za emancipatorskim odgovorom na potrebe za stabilnošću životnih putanja i identiteta ljudi koje je antirodni pokret uspeo da pogodi. Takođe feministička politika i seksualno obrazovanje koje smatramo njenim delom, mora da traga za načinima da praktično, ali i u očima građana sebe odvoji od savezništva sa neoliberalnim politikama.

Iskustva i potrebe sa terena

Tokom procesa rada na ovom projektu razgovarale smo s različitim akterima relevantnim za polje seksualnog obrazovanja, te smo od njih dobile korisne informacije koje su informisale ovu publikaciju. Ovom prilikom želimo da se zahvalimo Ani Jovanović iz Evropskog centra za romska prava, Aleksi Milanoviću iz udruženja Talas-TIRV, Veroniki Mitro i Svjetlani Timotić iz udruženja Iz kruga Vojvodina, Aleksandri Ak-sentijević i Jeleni Ivković iz Autonomnog ženskog centra, kao i Goranu Kljajiću iz Crvene Linije. Ispod vam donosimo neke isečke iz razgovora sa njima koji mislimo da daju uvide u ovu temu iz različitih perspektiva i pogleda na nju.

O sadržaju Seksualnog obrazovanja i različitim grupama

“Istraživanja koja sam čitala pokazuju da najbolje rezultate daje ta-kozvano „sveobuhvatno seksualno obazovanje“. Ukratko, reč je o pristu-pu koji pored bavljenja polno prenosivim bolestima i neželjenim trudno-ćama, pruža pouzdane i uzrastu primerene informacije i znanja mladima o njihovim pravima u ovoj oblasti, dostupnim zdravstvenim uslugama i važnosti redovnih pregleda. Posebno važan aspekt ovakvog pristupa predstavlja i učenje o funkcionalnim partnerskim vezama, telesnoj auto-nomiji i prevenciji rodno zasnovanog nasilja.

Vratila bih se ponovo i na svoje iskustvo rada u školi (a verujem i da svi imamo slična iskustva iz svojih školskih dana) gde sam imala pri-liku da vidim da se devojčice suočavaju sa pritiscima i ograničenjima od strane svojih simpatija, da su izložene seksizmu i seksualnom uzne-miravanju. Zbog toga smatram da je izuzetno bitno da mlade osobe, u formativnim godinama, imaju podršku da grade prve emotivne odnose na vrednostima uzajamnog poštovanja, slobodnog izbora i ravnoprav-nosti.” - Jelena Ivković, AŽC

“Kroz samo seksualno obrazovanje mislim da bi stvarno bilo potreb-no pored naravno ‘basic’ osnovnih stvari koje bi mladi učili o osnovnom reproduktivnom zdravlju i seksualnim odnosima, da bi trebalo da postoje oblasti i teme koje se tiču osetljivih društvenih grupa kao što je uopšte LGBT, a i u okviru LGBT grupe postoje i podgrupe kao što je MSM, lez-

bejke. U tom kontekstu bi svakako trebalo da se obradi neki deo, i obradi taj segmet vezan za tu samu ciljnu populaciju. Mislim da je to bitno jer mladi bi onda tim kroz samo to obrazovanje normalno stekli i uvid o drugim osetljivim grupama, a samim tim bi onda ako i neko nije [deo osetljive grupe] naučili neke osnove koje su verovatno nekom mladom čoveku koji je u procesu izgradnje svog identiteta naravno dobrodošle. Mislim da bi to svakako trebalo da budu neke tematske oblasti koje bi obuhvatile jedan deo tog kompletnog obrazovanja, ako bi bilo recimo jedan čas da bude posvećen na primer MSM populaciji, jedan čas što se tiče transrodne populacije i tako..." - Goran Kljajić, Crvena Linija

"[Po pitanju HIV-a] mislim da bi trebalo da se uključi naravno ta pozitivna prevencija, znači uopšte dostupnost i uspešnost lečenja savremenom terapijom gde bi npr. ta materija obuhvatila da danas ljudi koji su HIV pozitivni i koji koriste svoju terapiju ne mogu da inifiraju svog partnera/partnerku. Takođe i koji su to načini prevencije koje oni mogu da sprovode, kao što su uobičajeni ali svakako bi tu trebalo da se stavi na primer postojanje prevencije kao što je PREP, što je savremeni vid prevencije HIV infekcije, tako da bi to svakako trebalo da se stavi do znanja. Na taj način se razbija ta neka stigma među mladima a i svakako na taj način stiču i obrazovanje, na koji način mogu da se zaštite, i da su upoznati sa tim nekim osnovnim pojmovima. I da, i to je bitno na kraju krajeva, kako se koja infekcija prenosi i to." - Goran Kljajić, Crvena Linija

„ (...) Trebalo bi da sadrži brigu o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, znači treba da sadrži deo koji će naučiti mlade kako da se brinu o sebi, na koji način da se zaštite. Trebalo bi da se fokusira na seksualno i reproduktivno zdravlje mladića, a ne samo devojkama. Kada je reč o devojkama ne bi trebalo samo da se fokusira na zaštitu od neželjene trudnoće, mlade devojke imaju mnogo problema koji se tiču nekog hormonskog disbalansa ili nekih stvari koje nemaju nikakve veze sa seksualnim odnosima ali apsolutno utiču na njihovo zdravlje psihičko i fizičko (...) Da se razgovara o menstruaciji otvoreno o menstrualnom siromaštvu (...) Mislim da je jako važno razgovarati o intimnim odnosima mladih, da mladi moraju da uče kako se uspostavlja intimnost i poverenje u vezi i kako se to dalje nadovezuje na seksualne odnose koji će da budu ravnopravni i da predstavljaju za sve uključene nešto što je pozitivno iskustvo“ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

“Same žene sa invaliditetom, šta one govore kako su dolazile do informacije tokom svog odrastanja to je najčešće bilo iz okruženja i sad ove mlađe žene iz elektronskih...internet, društvenih mreža, možda više dolaze do informacija tim putem a ranije i na ovim info. programima medijima nisu mogle ništa da čuju, niti od svojih roditelja i mnoge žene sa invaliditetom su doživele različite diskriminacije u uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Baš ima, na primer, sećate se i vi verovatno, na prvim godinama studija ima neki sistematski pregled kad se upisujemo i onda svi idu na pregled a ona (žena sa invaliditetom) dođe na red i oni joj kažu „Ti ne treba da ideš na pregled“. Mislim da se uopšte negira seksualno i reproduktivno, potreba za zaštitom seksualnog i reproduktivnog zdravlja zbog tih nekih rasprostranjenih stereotipa i predrasuda da ženama sa invaliditetom i uopšte osobama sa invaliditetom, da nisu sposobne da imaju partnerske odnose i ne razvijaju partnerstva i da budu roditelji, da se ostvare reproduktivno, ako to žele ili ne. Mi smo ovde imali širok uzorak iz Vojvodine, jeste da je to neka 2014-2015, ali mi to dosta radimo, ovo je jedna od naših glavnih tema, seksualno i reproduktivno zdravlje i mislim da ono što na terenu srećemo nije daleko od onoga što je ovde opisano [u njihovom istraživanju]. A i ono što je najgore, ovo je istraživanje kreirano na osnovu jednog istraživanja koje je Ivon Daf sprovedla u Americi 70ih godina, i onda kada porediš te podatke sa ovim što smo mi dobili 2014. godine nije se razlikovalo od onog u Americi sedamdesetih. Tu ima više od 50 godina raspona a nema neke promene. Tako da je to oblast u kojoj treba mnogo da se radi.” - Veronika Mitro, Iz kruga Vojvodina

“Najčešće su i same žene sa invaliditetom neinformisane i ono što je kod nas to i same znate iz okruženja da su inertne u smislu da žene i osobe sa invaliditetom misle da njihovi bližnji treba da budu ti koji im pomažu i nemaju svest da je država dužna da im neke stvari obezbedi i da mogu i da zahtevaju nešto. I mislim da je onaj neki najveći iskorak koji se napravi u tim lokalnim zajednicama je da se ženama osvesti da one najbolje mogu same da menjaju svoju stvarnost i da ta neka građanska svest se razvija...to je već veliki uspeh.” - Veronika Mitro, Iz kruga Vojvodina

“Nekako meni je taj rad na tim stereotipima i predrasudima jako važan, na vidljivosti, odnosno razbijanju predrasuda da smo neseksualne osobe i da se razume da grupa osoba sa invaliditetom nije homogena

grupa i da svakome treba da se da prostor. U kontekstu tih prava, o tome je najvažnije govoriti da se izbegne taj medicinski model, da o našem telu, našem izboru, našoj seksualnosti govori neko drugi...u tom smislu da se sami osnažujemo ali i okolina da bude svesna da imamo izbor...

...a i da se naša biologija ne razlikuje, sad ne bih ja tu pravila neku razliku...oko neke podrške i nekih tih...kao što su tipa ulošci i to nešto...tu možemo razgovarati šta bi bila podrška ženama sa invaliditetom, tu recimo mogu da nam budu različite potrebe. Ono što je takođe važno jeste da informacije koje se pružaju i u tim smernicama budu pristupačne u smislu da neko ko otežano uči, da bude u tom nekom jeziku koji je prihvatljiv, a opet da ne zanemarimo potrebe gluvih osoba čiji je jezik drugačiji, da u tom smislu informacije budu pristupačne.

Barem da se ima svest o tome da informacije treba prilagoditi. Samo treba imati svest o tome i biti spreman da se uči i da možete zaboraviti, pogrešiti, da ne zahvatite sve grupe i to je stvarno izazov u radu.” - Svjetlana Timotić, Iz kruga Vojvodina

“Treba objasniti šta je transrodnost, treba osvestisti da je depsiopatologizovano u okviru ove nove međunarodne klasifikacije bolesti, to je jako bitno. Mislim, to ovaj udžbenik [iz Biologije za 8. razred, koji je povučen] recimo nije ni istakao, niti nema ni prostora na tako malom. Ali kad bi se radilo to sad, ne znam, da li recimo od osnovne škole, verovatno to mora prilagođeno njihovom uzrastu, za srednje škole možda malo obimnije. Sad za srednje škole bi sigurno mogla ta priča o depatologizaciji da se uključi u to; da se naravno pomene da transrodnost nema veze sa seksualnom orijentacijom, što i mnoge LGBT organizacije greše, mislim, to se vidi u njihovim upitnicima, često kad pitaju seksualna orijentacija....sad sam video neki ERA-in, gde je pisalo između ostalog ‘transrodnost’ – mislim van pameti. Znači to treba razgraničiti. Ono što mislim da je bitno još, pored te dve stavke je navesti neke osnovne probleme sa kojima se susreću trans osobe, standardna priča. Naravno i interseksualnost isto objasniti – interpolnost, kako god....To mora sigurno da se nađe u tom paketu vezano za seksualno obrazovanje. Prosto ne može bez toga da se govori o tome, nema šanse. Mislim i bez transrodnosti i bez interseksualnosti. Tako da, mislim da iako se to tiče rodnog i polnog identiteta, a ne same seksualnosti.” - Aleksa Milanović, Talas-TIRV

“Treba da bude objašnjeno ne samo za generalno cis ljude, nego mislim da treba da bude objašnjeno i za trans osobe koje su isto zbunjene tim promenama često. Mislim ipak je to nešto novo. U suštini kad je reč o seksualnosti trans osoba, baš sam to istraživao prošle godine kad sam pisao jedan predgovor za onu knjigu “Becoming Cliterate.” Zapravo ima jako malo istraživanja vezano za to kako se trans osobe, jednostavno o njihovoj seksualnosti generalno. I uvek naravno istraživanja kada ih ima, se fokusiraju na osobe koje uzimaju hormone i osobe koje su heteroseksualne i osobe koje jednostavno prolaze celu tranziciju, odnosno idu, rade rekonstrukciju genitalnu... znači rade sve. Uvek se fokusira na to i uvek se naravno sve svodi na neko poređenje sa cishet ljudima – što u suštini ima jako malo, mislim ozbiljnijih praktično istraživanja koja ne bi imala taj neki pogled na seksualnost transrodnih osoba.

Tako da mislim da bi bilo sigurno malo teško da se to pokrepi nekim podacima. Ali bi sigurno moglo u razgovoru sa zajednicom – i to je sad maltene poziv na nova istraživanja koja treba da se rade vezano za tu temu. I da se rade ti neki priručnici – mislim ne moraju to da rade naučnici i seksolozi i šta ja znam. To i zajednica može da napravi neki priručnik koji može da služi kao neka vrsta, šta ja znam....i oslobađanja..Mislim nebitno da li su osobe na hormonima ili nisu, ili da li su u bilo kakvoj tranziciji – mislim trans osobe generalno ako imaju problema sa svojim telom, ako imaju disforiju, onda se sama seksualnost time na neki način....je uslovljena time, tim osećajem. Tako da bi to trebalo isto razjasniti. E sad, šta ja znam, kad bi sad uvodili u škole to seksualno obrazovanje, sumnjam ja da bi postojao prostor da se toliko bavi sve to trans osobama. Mislim verovatno bi se uvek sve fokusiralo na cishet ljude – ali evo ovo bi bilo super kad bi se odradilo za trans osobe prvo, pa da se odatle izvuku neka ključna mesta koja će da znače ljudima i koji su trans i onima koji stupaju u odnose bilo kakve druge – seksualne – sa trans osobama.” - Aleksa Milanović, Talas-TIRV

“To je baš jedno vrlo kompleksno pitanje ja bih rekla, naročito kad je u pitanju romska zajednica koja je jako konzervativna i poprilično zatvorena. Ja evo kroz svoj aktivizam pokušavam da kroz jednu organizaciju koja je međunarodna – da bar pričam koliko-toliko o transrodnosti. Po meni to isto spada u deo seksualnog obrazovanja jer o rodnim identitetima se uopšte ne priča. Ali kada me pitate sad to za škole i kako bi

to izgledalo, to je jako...osetljiva tema. I ne znam kako bi se pristupilo takvoj vrsti obrazovanja, a da se nekako uključi sve. Jer, naravno, postoji te "basic" stvari – da pričamo o – lupam sad – reproduktivnim organima muškarca, žene. Ali onda ne možemo a da ne pričamo o interseks osobama i da ne pričamo o drugim rodnim identitetima i seksualnim orijentacijama. Ali ako budemo pričali o tim seksualnim orijentacijama i interseks osobama i tako dalje, tu opet ulazimo u tu zonu gde može biti opasno za te neke zajednice koje su tu... Tako da razmišljam da kad bi se kod nas u Srbiji i uvelo seksualno obrazovanje, to bi uglavnom bilo onako: 'teenage pregnancy,' kako izgleda reproduktivni organ – mislim što se inače uči na biologiji. Tako da i van toga ne bi se išlo, što je jako problematično i obično deca imaju druge izvore informacija o drugim stvarima. Tako da, po meni ako bi se seksualno obrazovanje uvelo u školama onda mora da obuhvati sve, a ne samo jedan deo.' - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

"[Što se tiče stereotipa o Romima i seksualnosti] mislim, većinska zajednica bi mogla za početak da izgubi te predrasude i stereotipe o tome da su Romi i Romkinje samo heteroseksualni. Za početak. Jer nisu. A onda posle da upoznaju osobe koje su drugačijeg rodnog identiteta ili nešto tako. Ili da se generalno kao,...tema seksualnosti i seksualnog obrazovanja treba da se destigmatizuje, generalno. Jer onog momenta kada tu temu destigmatizujemo i kada Rome i Romkinje isto svrstamo u ljude – to je to, znaš?

Postoji averzija sigurno zato što se Romi i dalje posmatraju – što donekle nije netačno – Romi se posmatraju kao osobe koje nisu deo društva. Kao margine margina, razumeš? I onda još pogotovo kada se te neke stereotipne slike prikazuju u medijima i generalno ovako u životu u svakodnevnim situacijama, onda je mnogo teže, znaš, da se razbiju te neke stigme. Ali zato postoje te organizacije, programi koji rade i koji pokušavaju da te stigme nekako prevaziđu. Jer nažalost živimo u Srbiji i to tako kod nas se Romi još uvek posmatraju kao niža bića. Kao ljudi koji su toliko izolovani od sveta – kao plemena neka. Što nije opet kažem ni daleko od istine. Romska naselja nekako imaju život svoj. I stvarno u romskim naseljima postoje određena pravila i postoje određeni odnosi. Neka konstrukcija – to je stvarno čitavo jedno da kažemo pleme – ali oni su i dalje deo društva većinskog, tako da nema mnogo razlika, ima možda

nijansi, ali nema mnogo razlika. Ali ljudi to ne znaju. Mislim većinska populacija to ne zna.” - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

“Ali je više ovde kod nas povezano sa ekonomskom situacijom, odnosno uslovima života te dece koja žive u romskim naseljima. Jer, opet kažem, život u romskom naselju je priča za sebe i nekako deca koja provode vreme u školi – to je to. Ono što pokupe i nauče tamo, to je to. Jer oni kad se vrate kući, oni nemaju prostora da, niti uslova da dalje nešto posebno uče, da razvijaju to neko znanje. Dakle, oni kad su kod kuće to je potpuno druga stvar zato što je kod kuće situacija preživljavanje. Njihov fokus je više na tome – i kako da kažem, to je višegeneracijska borba za preživljavanje i onda deca koja nemaju roditelje koji će ih podstaći da dalje uče, koji će na neki način vršiti tu kontrolu ili kako već da kažem – da li je dete uradilo domaći, kako je bilo....dakle u romskom naselju vrlo često nema tog pitanja “Kako ti je bilo u školi danas? Šta si to danas naučio/la? Kako mogu da ti pomognem?” Nego se dešava “Šta ćemo da jedemo? Kako ću da ti kupim patike da ideš u školu?” I tako dalje.” - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

“Činjenica jeste da je problem ranih brakova čist ekonomski problem. To se radi zato što su ljudi previše siromašni i onda jedino rešenje vide u tome. E sad, naravno da postoje sve više i više romskih žena koje rade te edukacije i, opet kažem, tu je opet intersekcija – mora da se radi i na edukaciji, a opet to je sad širi društveni problem i tako. Ja ne bih umanjivala moć edukacije. I mislim da treba da budemo dosadni otprilike. To je ono što i pokušavaju da rade romske organizacije i generalno nevladin sektor – stalno ima tih nekih edukacija, tribina, eto, živih knjiga, biblioteka i tako dalje – i ja stvarno mislim da to ima uticaj. Ne treba odustajati od toga, znaš?

Od nečeg moramo da počnemo – ali i dalje mislim da nam treba veća podrška i mnogo ozbiljniji pristup ovom problemu.” - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

O pristupu zalaganju za seksualno obrazovanje i saradnji sa institucijama

„Ja sam odlazila u škole i razgovrala sa nastavnim osobljem škole na temu nasilja (...) prekretnica u tretmanu teme seksualnog obrazovanja

u našem školskom sistemu do nje je došlo kada je Incest trauma centar napravio publikaciju koja se ticala najmlađe dece (...) Taj njihov program je rađen u saradnji sa Ministarstvom prosvete, i trebalo je da bude zvaničan, da bude primenjivan u svim obrazovnim institucijama ali su reakcije javnosti bile takve da je nakon toga bilo šta što je predlagano institucijama vezano za seksualnost, za nasilje za feminizam, bilo šta što rade nevladine organizacije vezano za ove teme, bilo je potpuno drugačije prihvatano, to jest postojao je odjednom mnogo veći otpor nego pre toga (...)“ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

“Pored zajedničkog delovanja udruženja, rekla bih da je neophodno ostvariti dobru saradnju sa zdravstvenim radnicima i zajedno usmeriti inicijativu ka donosiocima odluka. Baš sam pre nekoliko dana naišla na snimak u kojem jedna poznata ginekološkinja iz GAK Višegradska govorila o HPV vakcini, osvrnuvši se i na problem nepostojanja seksualnog obrazovanja u školama. (...) Ipak, smatram da uspešnost zagovaranja najviše zavisi od političkih partija koje su na vlasti i politika koje one zastupaju. U tom konteksti, čini mi se da je zanimljivo pomenuti da je seksualno obrazovanje bilo tema još u Socijalističkoj Jugoslaviji. U Sloveniji su krajem 1950-ih masovno organizovani programi neformalnog obrazovanja škole za život, dok je 1961. odlučeno da se u pojedine osnovne škole uvede nastava polnog vaspitanja. U Beogradu je prvi eksperimentalni program seksualnog vaspitanja pokrenut 1970-te, kao deo širih društvenih promena emancipacije žena.” - Jelena Ivković, AŽC

„Ja pošto radim u ženskoj organizaciji ja mogu da kažem mi se obraćamo ženama, generalno nije nam u interesu da se obraćamo muškarcima, desničarima, desnim grupama, niti verujemo da je moguće da na njih utičemo. Mi se obraćamo ženama, od devojčica do nastavnica, do svih drugih žena i trudimo se da njima pomognemo da one uspeju da se uz našu pomoć i tako što će jedne drugima da pomažu da se izbore za neki bolji položaj u odnosu na ove teme. Ovo pričam iz svoje lične perspektive da se razumemo, ne iz perspektive centra, ja ne mislim da mi treba da objašnjavamo bilo kojim ljudma da jedna rečenica neće učiniti njihovim dete homoseksualnim, nego treba da im objašnjavamo da nije ništa strašno ako je njihovo dete homoseksualno (...) Mislim da stvarno mi koji se bavimo ovim temama nemamo niti jedan razlog da to zabašurujemo, niti imamo pokriće, jer to do sada nije uspelo, da su te taktike do sada uspele,

da smo mi uspeli zato što smo bili pitomi i time što smo pokušavali da objasnimo, da smo postigli neke rezultate ili neki dublji prodor; nismo. Prema tome ja lično smatram da ne treba tako raditi, mislim da treba stvari nazivati pravim imenom i treba biti glasna, i nema razloga da se mi trudimo da objasnimo ekstremističkim grupama takve stvari. Nročito kod tog programa Incest trauma centra, to je simptomatično i poražavajuće, u tom konkretnom primeru, to zbog čega su se ljudi najviše bunili, možda jeste i negde bilo što je negde spomenuta mogućnost da neko može da bude homoseksualne orijentacije, ali nije bilo to ključno, ključno je bilo jedno potpuno nerazumevanje, na primer, da deca imaju pravo na svoju telesnu autonomiju, da nije u redu da dodirujete dete koje ne želi da bude dodirnuto. Znači ljudi su se bukvalno bunili na nivou kao šta sad ja ne smem da pipnem svoje dete, ja ne smem da pomazim moje dete, ja ne smem da kupam moje dete ili tako neke stvari. Što pokazuje jedno slepilo opšte, jednu zlonamernost gde vi ne razumete da se ne radi o tome da li ćete vi da pomazite svoje dete ili svog rođaka, nego se radi o tome da će poželeti da ga pomazi neko ko...to dete ne želi da ga pomazi. Ali to podrazumeva da mi priznamo autonomiju tom detetu. Onda to nije bilo u skladu sa našim tradicionalnim vrednostima, jer naše tradicionalne vrednosti su da maltretiramo decu i da ona ne mogu da kažu kad nešto ne žele. Tako da ne mislim da treba da pripitomljavamo i ublažavamo naše stavove da bismo stigli do šire javnosti (...) i treba da se fokusiramo na mlade “ – Aleksandra Aksentijević, AŽC

“Najpre treba poći od toga da je naša zemlja prihvatila različita međunarodna dokumenta koja postavljaju standarde u ovoj oblasti i obavezuju na obrazovanje o seksualnim i reproduktivnim pravima i zdravlju, ali da je u praksi situacija nešto drugačija. U nastavnim planovima i programima ove teme nisu zastupljene u dovoljnoj meri, a upitno je i da li se i na koji način obrađuju na školskim časovima. Ukratko, možemo reći da nedostaje sistemski pristup koji bi pružio nastavnom osoblju jasne smernice za rad ikontinuiranu edukaciju – kako bi moglo adekvatno da se odgovori na potrebe učenika, ali i doprinese boljoj saradnji škole i zdravstvenih ustanova, civilnog sektora i, naravno, roditelja.

Što se tiče saradnje sa školama (...) Moj utisak je da pristup značajno zavisi od pojedinaca, odnosno otvorenosti direktora i motivisanih nastavnika. Rekla bih da se pitanja seksualnih i reproduktivnih prava otva-

raju tek ponekad na časovima odeljenskog starešine, kao reakcija na neki događaj, ili eventualnom gostujućem predavanju zdravstvenih radnika na temu polno prenosivih bolesti.

U prilog ovakvom shvatanju govore i rezultati istraživanja koje je Novosadski humanitarni centar sproveo 2019. godine, koje je pokazalo da mladi srednjoškolskog uzrasta odgovore na pitanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju pronalaze najčešće u razgovoru sa vršnjacima, na internetu, u porodici, a znatno manje u okviru škole. Takođe treba pomenuti da su prilikom pripreme ovog istraživanja jedna škola i dom učenika odustali od saradnje, smatrajući da bi roditelji mogli biti uznemireni temom, a nešto slično se desilo i kada je u javnosti pokrenuta polemika o udžbeniku biologije u kojem se govori o polnom i rodnom identitetu. Postoje i pozitivni primeri, ali bih se ponovo vratila na potrebu sistemskog pristupa koji bi omogućio više resursa, kontinuitet i dostupnost svim učenicima i učenicama.” - Jelena Ivković, AŽC

„Moje iskustvo rada sa samim nastavnicima (na temu nasilja)to na koji način će se oni baviti ovim temama, potpuno zavisi od njihove dobre volje, entuzijazma i toga da li su oni generalno u životu otvoreni za te teme, a to ne treba tako da bude. Kako je AŽC uspevaao da uključi veći broj njih u te svoje programe, tako što su to u jednom periodu bile akreditovane obuke za nastavno osoblje, to je značilo da ako oni prisustvuju tim seminarima i obukama koje se dešavaju u samim školama onda oni dobijaju određeni broj bodova kako bi mogli da obnove nastavničku licencu i tako se veći broj ljudi uključivao i to je bilo dok je još uvek postojala saradnja sa ministarstvom. (...) neophodna je podrška države, kada nema sistemske podrške to se svodi na lične kontakte, ja imam drugaricu koja radi u školi, pa mi njoj kažemo mi bismo voleli da dođemo u školu da razgovaramo sa vama o tome, pa ona to kaže tom svom nekom, direktorki škole, koja možda bude otvorena za to (...) inače sam pristup školama bez podrške ministarstva je gotovo nemoguć, i to u poslednjih, ne znam, pet godina, ta podrška ne postoji, ta saradnja ne postoji, makar ne sa AŽC (...) ukoliko smo mi već bili u saradnji i dobrom odnosu sa nekom školom onda da, ali doći do novih škola...jednostavno oni se boje da ne uđu u sukob...sad to ne mogu da tvrdim, ali čula sam da postoji nekakva direktiva školama da ne bi trebalo da saraduju sa nevladinim organizacijama (...) Postoje nastavnici koji se javljaju i kažu mi to i dalje sprovodimo, radimo

(...) mi smo nalazili načine kako da integrišemo te teme u već postojeći plan rada, da se ne izmišlja ništa novo, već da se doda još jedna tema o kojoj će razgovarati na tim časovima (...) deo toga je bio i da se oni sami osposobe da umeju da za svoj predmet osmisle neku sličnu aktivnost, postoji deo ljudi koji su dali svoj doprinos tome i nastavili da rade, to su uglavnom nastavnice i psihološkinje, pedagoškinje (...) ali to je jako mali procenat ljudi. Bio je jedan broj ljudi koji je učestvovao na tim obukama za koje se moglo videti da su to nasilnici, na osnovu njihovih reakcija, komentara, bilo je očigledno (...)“ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

„ (...) Situacija sa seksualnim obrazovanjem može biti samo gora, oni mogu samo imati veći otpor. Kod jednog broja ljudi se na nasilje ipak gleda zdravorazumski (...) najveći broj žena koje rade u školi će se na nekom intuitivnom nivou povezati s tom pričom i razumeće i biće spremne da razgovaraju o tome, a kad se priča o seksualnom obrazovanju tu nekako, mnogo lakše prodire nekakav konzervativizam i otpori. Ono što sam primetila da su direktori, u zavisnosti u kakvu školu idete, skloni su poricanju. Odete u školu koja kao važi za bolju školu (...) kao mi smo dobra škola i onda to znači mi nemamo problema, nemamo nasilja, što nije istina jer u svakoj školi postoji nasilje. Ali je otpor veći u tim elitnijim školama (...) važno je da ljudi koji rade u školama shvate da to da li će neki dečaci biti nasilni prema devojčkama ili da li će usvajati određene stereotipne načine razmišljanja i predrasude, da to stvarno nema veze sa tim da li su oni dobri đaci ili nisu dobri đaci i da je to nešto poprilično univerzalno i odnosi se na sve slojeve društva (...)“ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

O pristupu sprovođenju Seksualnog obrazovanja

“Mislim da profesori ne [treba da budu ti koji drže časove Seksualnog obrazovanja], oni su već preopterećeni svojom nastavnom materijom i celokupnom administracijom, mislim da bi to trebalo ipak da budu neki medicinski radnici, zbog same validnosti, na primer mi kao organizacija koja deluje u oblasti zdravlja imamo znanje i to ali mislim da možda to ne bi bila preporuka iz prostog razloga što bi uvek imali nekog trećeg koji bi našao da proziva kako (predavač) nije kompetentan. Tako da mislim da bi bilo pošteno da se to ostavi medicinskim radnicima i na kraju krajeva

to možda da budu iz domova zdravlja neki medicinski radnici koji bi negde po samom dogovoru mogli u školi da rade edukacije. Mi znamo kroz dosadašnje projekte imali recimo doktorku koja radi u domu zdravlja, da takođe ide i radi edukacije po školama. To bi možda moglo da se na ovaj način ozvaniči.” - Goran Kljajić, Crvena Linija

„ (...) Potrebno je da država prihvati ekspertsko znanje koje imaju ženske organizacije kao relevantno, da shvati da ženske organizacije imaju najviše iskustva i najveće znanje kada se radi o ovim temama i da su u ženskim organizacijama prave osobe koje treba time da se bave. (...) Ključno je da država dozvoli da ženske organizacije obučavaju ljude koji rade u državnom aparatu da se time bave, znači nije poenta da sad ja moram da idem da o tome pričam, već da ja razgovaram sa nekim ko treba time da se bavi da bi mogao na pravi način da pristupi toj temi “ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

“Ja lično mislim da za sve, za većinsku populaciju, cishet ljude i za marginal izovane grupe i za osobe sa invaliditetom, da više treba da se fokusira na taj društveni aspekt. Meni se čini da je to korisnije mnogo; zato što mislim, to je prvo lakše razumljivo za decu, ove koji pohađaju – mislim za sve, ne samo za srednjoškolce ako bi se to njima uvodilo u program. Nego mislim da kad se to prevaziđe, da ove druge komponente koje su biološke, hajde da kažem i medicinske i tako dalje, manje su i bitne. Jer u suštini to seksualno, prvo ljudi – ako pogledate koliko cis žena ima problema u heteroseksualnim vezama, kao, jednostavno da se ta društvena komponenta, da se ti neki mitovi razbiju, kojima su deca izložena kroz medije, kroz popularnu kulturu – pa onda dalje se jednostavno ide. Mislim da ima toliko tih stvari društvenih, da ne bi stigli u ne znam...trebalo bi četiri semestra da bi došlo do tih medicinskih. Stvarno mislim da bi od tih nekih najosnovnijih stvari da se krene, tako da, ne verujem da bi se stiglo do tog medicinskog.” - Aleksa Milanović, Talas-TIRV

“Po meni nekako te dve stvari bi trebalo da idu u isto vreme. Znači, to kao, biologija, časovi Biologije kako već izgledaju, oni bi trebali da uključe i sa te neke naučne strane te neke različite stvari. Ali isto tako bi trebalo i da se uvede ovo drugo – idealno bi bilo kada bi se napravio takav program u školama da imaš te lekcije iz Biologije, a onda uporedo na primer na Građanskom vaspitanju da se priča o ljudskim pravima. I onda da deca dobiju ‘full’ paket. Jer iako postoje neka medicinska istra-

živanja i tako dalje, vezana za različite seksualne orijentacije i ostalo, i dalje to spada u domen ljudskih prava i nekako ne bih mogla da ih razdvojim. A opet biologija, kao biologija, naravno da će se fokusirati samo na činjenice i na ne znam ti ni ja šta. Ako je prirodna nauka ne ulazi u društveno – ali zbog toga mislim da bi trebalo da se uvede i Građansko, kao što je već uvedeno, samo da se uvede i taj deo, da su to ljudska prava, da je to potpuno prirodno i tako dalje.” - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

“Mislim da to zavisi od osobe koja kreira program. Dakle, ako će se seksualno obrazovanje kao predmet uvesti, tu treba onda da sede stručni ljudi i da se naravno konsultuju aktivisti ili aktivistkinje ili neko ko dolazi iz romske zajednice kako bi zajedno pronašli modele – kako bi zajedno pronašli tu neku metodiku rada sa takvim grupama. Jer mislim da je to stvarno neophodno, ne možemo stvarno tek tako nastupiti sa ovakvom temom sa tim osetljivim grupama. Ali to zahteva jedan ozbiljan trud i rad i istraživanja zapravo. Jer nama stvarno fale istraživanja – koliko ljudi zapravo znaju o seksualnom obrazovanju, koliko bi ljudi i deca bila otvorena za to, prosto ne znamo, mi sad možemo samo da sugeriramo ali ništa drugo.” - Ana Jovanović, Evropski centar za romska prava

“Pa ja mislim da uopšte i u ovom što se radilo na nasilju u partnerskim odnosi ma, to mi je neka osnova i kroz taj rad da se ti učiš o pravu da odlučuješ o svome telu i odnosima, partnerskim odnosima. To je neka osnova sa kojom treba da se krene i da preterano neko insistiranje na nekim...da se tu sad prave razrađeni kurikulumi to nema nekog velikog efekta i oni priručnici što su pravljeni ja mislim da sve od toga nema efekta.

Jer ti kada radiš te neke osnove, mislim da taj rad treba da bude interaktivan i nema neke formule to je i naše iskustvo. Znači da je uvek bolje ako dolaziš da slušaš učesnike i da plasiraš teme koje oni otvaraju, efektivnije je nego da ideš sa već pripremljenim nekim temama. Ja mislim da je uspeh lakše ostvariv ako se postave samo ti neki...Vi sad radite da se poštuju prava, već zagarantovana prava i slobode i da se ide iz tih nekih prava...da se iz toga ide u oblast. Onda uvek imaš uporište i svaka tema može da se uokviri.

Ovo, da mi sad kao učimo o telu, organima, kako izgledaju, seksualni odnosi i ne znam šta, to je uvek nekome dosadno, nekoga je sramota,

neko neće ni da čuje, jako se često onda gubi vreme a ništa ne dobiješ, mislim mi da imamo neku formulu već bi je plasirali. Ako imate nekoga ko ima te veštine da malo podstaknu ljude da jednostavno pitaju ono što ih interesuje a da okosnica budu ta neka osnovna ljudska prava u toj oblasti pre će se i proći. Ako ti poštuješ svoje i tuđe telo i održavaš neku distancu, poštuješ osnovna prava, ti ćeš onda razvijati zdrave odnose u svakoj oblasti. I uopšte i kod nas sad ta različitost, to je isto neophodno raditi, deca kada ulaze u škole za to inkluzivno obrazovanje jako ima puno problema. To je jedan učenik u trideset i opet se ta razlika pravi jer ide sa nekom tom asistencijom i uopšte i za bilo koju drugu grupu koja je višestruko diskriminisana ti nemaš podršku ni od osoblja, pedagoškog kadra, i zato je i potrebno prvo raditi sa tim...sa pedagoškom akademijom...koja će obrazovati te buduće vaspitače ili sad ako ciljate srednje škole pa da su to neki nastavnici što je onda teško ciljati kadar kada vi tu imate raznorodne koji nemaju pedagošku obuku. Treba ući sistemski ali prvo treba naći odakle se ulazi...” - Veronika Mitro, Iz kruga Vojvodina

“U svim tim programima, jako je puno medicina bila uključena i to se na kraju svede na to što ne treba zato mislim da to uopšte nije ključ. Ima puno toga oko čega treba da se vodi računa i treba biti domišljat, kako da se uđe u sistem. Bilo bi super da se to krene sa što ranijeg uzrasta ali je to nemoguće kada nemaš podršku...tako nešto kada radiš treba da imaš kritičnu masu, mi kada smo počinjali sa rodnim studijama prvo ništa nije bilo i onda se sve više i više ljudi uključivalo i uspeli smo da institucionalizujemo taj centar za rodne studije i...svašta nešto. Može se ali ne može ako nema dovoljno aktera uključenih, svuda treba naći nekog saveznika i u školi i u ministarstvima ali kod nas je to glupo govoriti kada nemamo ni sistem ni državu ni ništa...” - Veronika Mitro, Iz kruga Vojvodina

Zašto je seksualno obrazovanje feminističko pitanje

“Svakako je prva asocijacija pravo na abortus, odnosno pravo žena da samostalno donose odluke koje se tiču reprodukcije i planiranja porodice, koje je, još uvek ograničeno ili na udaru u različitim državama. Iako je zakonodavni okvir u Srbiji relativno liberalan kada je reč o ovom pitanju, poslednjih godina su se u javnosti pojavljivali stavovi i inicijative (mahom konzervativnih, desno orijentisanih struja) negativno nastro-

jenih prema ženskoj emancipaciji, uključujući i manipulaciju brojkama o broju namernih prekida trudnoća i problematične narative u vezi sa padom nataliteta.

Seksualno obrazovanje podrazumeva i niz drugih tema za koje je važno da se posmatraju kroz feminističku prizmu, poput ravnopravnih odnosa moći u partnerskom odnosu i seksualnog nasilja, ali i ženskog zadovoljstva i brige o sopstvenom telu. “ - Jelena Ivković, AŽC

„(U našem društvu) se odgovornost za sve što se tiče seksualnog zdravlja prebacuje uglavnom na žene, bez obzira što bi to trebalo da bude odgovornost i muškaraca i žena. Ali mi moramo da delujemo u kontekstu koji trenutno imamo, ne možemo da očekujemo neko savršeno društvo koje trenutno ne postoji. Naravno da je feminističko pitanje jer se pre svega tiče žena, njihovog zdravlja i njihove bezbednosti. (...) Da bi znale da stave sebe i svoje potrebe na prvo mesto u toj situaciji, a kasnije i kako bi bile sposobne da se bore protiv predrasuda šta znači ženska seksualnost, i šta se očekuje od njih kada je seks u pitanju. Naročito kada su u pitanju mlade žene jer je važno da u tom nekom formativnom periodu one mogu da steknu određenu svest i o svom telu i o svom zdravlju i o svojim potrebama, i o tome šta bi trebalo, a šta ne bi trebalo da bude njihova odgovornost (...) da bi kasnije u životu bile manje ranjive.(...) Ali i da nauči mlade muškarce o njihovom zdravlju i odgovornostima (...) literatura o muškom reproduktivnom zdravlju je skoro nepostojeća, u društvu je očigledno takva situacija da se od muškaraca ne očekuje ni da brinu o sopstvenom zdravlju.“ - Aleksandra Aksentijević, AŽC

Zaključna razmatranja

Ideja za projekat “Seksualna edukacija u Srbiji - Analiza i preporuke” je došla nakon diskusija u našoj organizaciji o problemima koje mi uviđamo u Srbiji, o tome koji su to društveni nedostaci koje smo mi lično osećali, te promatranja toga kako bismo na njih mogli da odgovorimo. Seksualno obrazovanje je tema za koju smo se na kraju složili da želimo da bude prva u koju bismo dublje zalazili, uviđajući da je to nešto što je nama kao mladim ljudima falilo, ali i reflektujući na ogromnu količinu rodno-zasnovanog nasilja i nekorektnog ponašanja u seksualnim/partnerskim odnosima koju smo viđali oko sebe. Centralna ideja sa kojom smo počeli jeste da pokušamo da na jednom mestu, na razumljiv i sažet, ali upotpunjen način, dostavimo sve alate koji bi mogli koristiti bilo kome ko želi da se bavi seksualnim obrazovanjem, pre svega u zagovaračkoj sferi. Nadamo se da smo u tom cilju uspeli.

Kroz naš rad na ovom projektu, produbili smo naše razumevanje ove teme. Uvideli smo da se u Srbiji jasno vidi da postoji nedostatak u pogledu znanja, vrednosti i veština kada su u pitanju ravnopravni odnosi i odgovorno seksualno ponašanje. Činjenice poput toga da Srbija prednjači po broju maloletničkih abortusa u Evropi, kao posledica nedovoljne svesti i/ili nedovoljne volje da se koristi kontracepcija (često pod pritiskom muškaraca u odnosu) ili toga da je 2 od 5 žena doživelo neku vrstu seksualnog uznemiravanja od svoje 15. godine, odnosno da je 22% žena doživelo seksualno ili fizičko nasilje unutar partnerskih ili nepartnerskih odnosa, nam ukazuju na to da je ovo jedno polje u kojem se može i treba intervenisati.

Sa druge strane, bitno je paziti da takva intervencija bude adekvatna kao odgovor na date probleme, te da ne bude izvor daljih nejednakosti ili mitova. Od tri modela seksualnog obrazovanja - apstinencija pre braka, konvencionalni model i sveobuhvatno obrazovanje o seksualnosti - tek ovaj treći pokazuje adekvatnu efektivnost u smanjenju stopa maloletničkih trudnoća i seksualno-prenosivih bolesti, te postoje i indikacije da utiče na promenu stavova i ponašanja po pitanju rodno-zasnovanog nasilja i zdravijih partnerskih odnosa. Takođe, da bi seksualno obrazovanje bilo obuhvatno, ono treba da uzme u obzir i potrebe tradicionalno društveno-isključenih grupa - poput osoba sa invaliditetom, LGBT+ osoba,

Romkinja i Roma, žena i dr. - da bi se sprečilo da te razlike dovode do daljeg produbljivanja tih nejednakosti kroz nedovoljnu informisanost ovih grupa (kao i pripadnika_ca dominantnih grupa) o njihovim potrebama.

Još jedna stvar na koju treba obraćati pažnju jeste da se ne ponavljaju greške, ali i da se usvajaju primeri dobre prakse, onih koji su došli pre nas. Zato su programi seksualnog obrazovanja na kojima je rađeno u Srbiji, poput programa koji je sproveden u Vojvodini od 2013. do 2016. godine ili programa koji je pravio Incest trauma centar u saradnji sa Ministarstvom prosvete, važni kao moguće osnove za dalji rad u budućnosti. Slično važi i za iskustva (bilo pozitivna ili negativna) drugih zemalja, poput onih koje smo videli u Hrvatskoj koja je pravila korake i napred i nazad u pogledu seksualnog obrazovanja, kao i reakcije opšte javnosti na programe koji su bili implementirani.

Kao što se iz takvih primera može videti, seksualno obrazovanje je svugde bilo kontroverzna tema, te smo želeli i da dublje analiziramo koji su to akteri i faktori koji mogu kočiti ovakve pokušaje - poput nedovoljno informisanih roditelja, nastavnika_ca koji_e su nevoljni_e da taj sadržaj predaju deci, konzervativnih crkvenih grupa, ali i rastućeg anti-rodnog pokreta kojem svedočimo u Evropi - i na koje načine se sa tim faktorima može nositi pri zagovaranju seksualnog obrazovanja.

Na kraju želimo da opet istaknemo da je naš motiv sa ovom publikacijom bio pre svega da obezbedimo znanje koje će, nadamo se, koristiti i drugim aktivistima_kinjama, istraživačima_cama i generalno osobama zainteresovanim za ovu temu. Nadamo se da ćemo sa svima vama u narednim godinama uspeli da ostvarimo društvo koje će biti bolje informisano, humanije i bezbedno u svojim odnosima.

Bibliografija

Autonomni ženski centar. Rasprostranjenost nasilja prema ženama u Srbiji (pristupljeno novembar 2023.) <https://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama/nasilje-nad-zenama/2071-rasprostranjenost-nasilja-prema-zenama-u-srbiji>

Batrićević, A., & Kubiček, A. (2020). Obrazovanje romske dece u Srbiji - Izazovi i perspektive. *Socijalna misao*, 27-44.

Bijelić, N. (2008). Sex Education in Croatia: Tensions between Secular and Religious Discourses. *European Journal of Women's Studies*, 329-343.

Blagojević, M., (2012) *Rodni barometar u Srbiji. Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women

Bogavac Lj. (2016). *Obrazovni paket za učenje o temi seksualnog nasilja nad decom za predškolske ustanove u Srbiji, roditelje i staratelje*, Beograd: Incest Trauma Centar – Beograd

Bogavac Lj, Popadić D. i Mrše S. (2016). *Obrazovni paket za učenje o temi seksualnog nasilja nad decom za osnovne i srednje škole u Srbiji*, Beograd: Incest Trauma Centar – Beograd

Evropski ženski lobi. (2021). *Feministička edukacija o seksualnosti*, https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije/LEF_SEXeDUC_SERBIA.pdf

Eronen, H., Soimula, A. and Gissler, M. (2004). *Induced abortions-preliminary data 2003*. National Research and Development Centre for Welfare and Health.

Fields, J. (2008). *Risky Lessons: Sex Education and Social Inequality*. Rutgers University Press.

Frohman, C. (2012). *Moving Forward and Gaining Ground: The Sterilisation of Women and Girls with Disabilities in Australia*. Women With Disabilities Australia.

Frohman, C., and Ortoleva, S. (2012). *The Sexual and Reproductive Rights of Women and Girls with Disabilities*.

Heino, AE., et al. (2020). Induced abortions by woman's country of origin in Finland 2001–2014. *Scandinavian Journal of Public Health*. 48(1), 88-95.

Helén, I. and Yesilova, K. (2006). *Shepherding Desire: Sexual Health*

Promotion in Finland from the 1940s to the 1990s. *Acta Sociologica*, 49(3), 257–272.

Hobaica, S., and Kwon, P. (2017). “This Is How You Hetero:” Sexual Minorities in Heteronormative Sex Education. *American Journal of Sexuality Education*, 423-450.

Hoefler, S. E., and Hoefler, R. (2017). Worth the Wait? The Consequences of Abstinence-Only Sex Education for Marginalized Students. *American Journal of Sexuality Education*, 1-21.

Hoyer, S., i Stjepanovič, A. (1997). Spolna vzgoja mladostnikov. *Obzornik Zdravstvene Nege*, 31(3/4), 147–153.

Human Rights Watch. (2011, Novembar 10). *Sterilization of Women and Girls with Disabilities*. Retrieved from Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/news/2011/11/10/sterilization-women-and-girls-disabilities>

Huterer, N. i Nagy, A. (2019). Rizično seksualno ponašanje adolescenata. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3 (3.), 137-150.

Kapamadžija, A. et al. (2014). *Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju*, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu Autonomne pokrajine Vojvodine

Kantor, L. M., Santelli, J. S., and Balmer, R. (2008). Abstinence-only policies and programs: An overview. *Sexuality Research and Social Policy*, 6-17.

Ketting, E., at al. (2018). *Sexuality education in Europe and Central Asia: Recent developments and current status*.

Kirby, D. B. (2007). Abstinence, Sex, and STD/HIV Education Programs for Teens: Their Impact on Sexual Behavior, Pregnancy, and Sexually Transmitted Disease. *Annual Review of Sex Research*, 143-177.

Kirby, D. B. (2008). The impact of abstinence and comprehensive sex and STD/HIV education programs on adolescent sexual behavior. *Sexuality Research & Social Policy*, 18-27.

Kresnik, K. (2015). *Stališča strokovnih delavk vrtca do spolne vzgoje v predšolskem obdobju. Diplomsko delo*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani.

Kuhar, Kuhar, R, and Zobec, A. (2017). The anti-gender movement in Europe and the educational process in public schools. *CEPS Journal*, 7(2), 29-46.

- Lacmanović, V, et al. (2022). *Sistemska obrazovanje odloženo do daljeg*, Beograd: Autonomni ženski centar
- Ličen, T. (2015). *Spolna vzgoja med preteklostjo in vizijami prihodnosti : antropološka analiza spolne vzgoje v slovenskih in švedskih šolah. Diplomsko delo*. Koper : Univerza na Primorskem.
- Lindberg, L. D., Maddow-Zimet, I., & Boonstra, H. (2016). Changes in Adolescents' Receipt of Sex Education, 2006–2013. *Journal of Adolescent Health*, 1-7.
- Liukkonen, L. (2019). *Sexuality education in Finland; current perspectives and challenges*. Oulu: University of Oulu, Faculty of education.
- Ljubičić, V. (2013). "Uvođenje zdravstvenog (uključujući spolnog) odgoja u osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj". *Sveske za javno pravo* 14:27-38.
- Marković, J. (2020). *Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- McNeill, T. (2013). Sex education and the promotion of heteronormativity. *Sexualities*, 826–846.
- Minc, L. (2023). *Klitopismenjavanje: zašto je orgazmička ravnopravnost važna i kako je postići*. Beograd. Rekonstrukcija ženski fond.
- Mitro, V., Damjanović, D., i Timotić, S. (2014). *Seksualnost žena sa motornim invaliditetom iz Vojvodine*. Novi Sad: IZ KRUGA VOJVODINA.
- Mladenović, A. (2020). Potreba ili luksuz: Seksualno obrazovanje u Srbiji. *Administracija i javne politike*, 6(2), 35-55.
- Papp, K., Kontula, O. and Kosunen, E. (1997). Teenagers' sexuality in Estonia and Finland in the 1990s. *Finnish Yearbook of Population Research*, 34, 161–172.
- Pivač, S., and Kalender Smajlović, S. (2018). Vloga staršev in vzgoje za zdravje pri oblikovanju odgovornega spolnega vedenja: raziskava med učenci osnovne šole. *Obzornik Zdravstvene Nege*, 52(3), 160–167.
- Popadić, J. (2.6.2017.) Ministarstvo prosvete je povuklo sporne pakete iz upotrebe i raskinulo svaku vrstu saradnje sa Incest trauma centrom. *Zelena učionica*. <https://zelenaucionica.com/ministarstvo-prosvete-je-povuklo-sporne-pakete-iz-upotrebe-i-raskinulo-svaku-vrstu-saradnje-sa-incest-trauma-centarom/>

- Radović, N. (28.05.2017.) Kome smeta Incest trauma centar, *Danas*, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/kome-smeta-incest-trauma-centar/>
- Razpotnik, Z. (2016). *Vzgoja in izobraževanje o spolnosti v javni šoli : diplomsko delo. Diplomsko delo*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani.
- Republika Srbija. (2019), Ministarstvo zdravlja - Institut za javno zdravljje Srbije “Milan Jovanović Batut”. *Istraživanje zdravlja stanovništva Srbije 2019*. Beograd: Institut za javno zdravljje Srbije “Milan Jovanović Batut”
- Reš, M. (2019). *Informiranost mladih o postopku in zapletih umetne prekinutve nosečno sti z abortivno tabletko. Diplomsko delo*. Maribor : Univerza v Mariboru.
- Rutgers. (2018), *Comprehensive Sexuality Education*.
- Rimpelä, M., Rimpelä, A. and Kosunen, E. (1996). From Control Policy to Comprehensive Family Planning: Success Stories from Finland. *Promotion & Education*, 3(3), 28-32.
- “Seks za početnike” u 20 osnovnih škola u Vojvodini. (14.11.2014.) *Portal 021* <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/95078/Seks-za-pocetnike-u-20-osnovnih-skola-u-Vojvodini.html>
- Sekulić, N. (2015). Vrlina neznanja - o reproduktivnosti i seksualnosti žena. U. Jarić, I. *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi, institucionalne prakse*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Starc, J. (2013). *Pomen spolnosti in z njo povezanim prenosom spolno prenosljivih okužb pri mladostnikih. Diplomsko delo*. Izola : Univerza na Primorskem.
- Starič, P. (2012). *Spolna socializacija v vrtcu. Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.
- Tomašević, T. (2022). *Efektivnost programa zdravstvenog vaspitanja o reproduktivnom zdravlju mladih uzrasta 16 godina u Vojvodini, Novi Sad*: Univerzitet u Novom Sadu, Medicinski fakultet.
- Trbojević, J. (2016). „Partnersko nasilje u adolescentskim vezama”, u: Petrović, J. „*Slika tela, seksualnost i partnerske veze u adolescenciji*”, Filozofski fakultet Univerzitet u Novom Sadu
- Udruga GROZD. (2007). *Eksperimentalni program zdravstvenog odgoja i obrazovanja za trogodišnje srednje škole*. Zagreb.

Underhill, K., Operario, D., & Montgomery, P. (2007). *Abstinence-only programs for HIV infection prevention in high-income countries (Review)*.

United Nations. *International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-Informed Approach*. 2018.

Väisänen, H. (2015). The association between education and induced abortion for three cohorts of adults in Finland. *Population Studies*, 69(3), 373-388.

Väisänen, H. (2016). Educational Inequalities in Repeat Abortion: A Longitudinal Register Study in Finland 1975–2010. *Journal of Biosocial Science*, 48(6), 820–832.

Zimmerman, J. (2015). *Too Hot to Handle: A Global History of Sex Education*, Princeton: Princeton University Press

Zorić, J. (22.4.2017.) Šta je sporno u priručnicima o seksualnom nasilju nad decom?, *NI*, <https://n1info.rs/vesti/a244008-sta-je-sporno-u-prirucnicima-o-seksualnom-nasilju-nad-decom/>

